

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКА НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ МІСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА

Л.Г. Бойко

ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ

(конспект лекцій для студентів 3 курсу заочної форми навчання
освітньо-кваліфікаційного рівня бакалавр, галузі знань

0507 – „Електротехніка та електромеханіка”

напрямку підготовки

6.050701 – „Електротехнічні системи електроспоживання”, „Світлотехніка і
джерела світла”

та 6.050702 – „Електричний транспорт”)

Харків – ХНАМГ – 2009

УДК 658.075.8

Конспект лекцій „Економічна теорія” (для студентів 3-курсу заочної форми навчання освітньо-кваліфікаційного рівня бакалавр, галузі знань 0507 — „Електротехніка та електромеханіка” напряму підготовки 6.050701 — „Електротехнічні системи електроспоживання”, „Світлотехніка і джерела світла” та 6.050702 — „Електричний транспорт”. Укл.: Л.Г. Бойко; Харк. нац. акад. міськ. госп-ва. — Х.: ХНАМГ, 2009. — 117 с.

Укладач: Л.Г.Бойко

Предметом дисципліни є основоположні економічні категорії, економічні закони та принципи функціонування економічних систем; економічні відносини, господарчі механізми та дії людей, спрямовані на ефективне господарювання в умовах обмежених економічних і природних ресурсів; особливості ринкових перетворень економіки України; сучасні процеси глобалізації економічного життя людства.

Рецензент: д.е.н., проф. Ачкасов А.Є.

Рекомендовано кафедрою економіки управління будівництвом і міським господарством факультету післядипломної освіти і заочного навчання, протокол № 1 від 29 серпня 2008 р.

Змістовий модуль 1.

ЗАГАЛЬНІ ОСНОВИ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА

Тема 1.1. ПРЕДМЕТ І ФУНКЦІЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ТЕОРІЇ. ОСНОВИ ЕКОНОМІЧНОГО АНАЛІЗУ

Основні питання теми

1. Предмет економічної теорії та її практичне використання
2. Основні методи пізнання соціально-економічних процесів.

Ключові слова: економіка, економічна теорія, продуктивні сили, виробничі відносини, суспільне багатство, методологія, функції, економічний аналіз, політекономія, господарство, умови та предмети праці, економічні закони.

Введення

Кожна наука має свій предмет вивчення. Об'єктом вивчення всіх економічних наук є економіка в цілому. Предметом економічної теорії у її політекономічному аспекті є вивчення економічних виробничих відносин у їх взаємодії з продуктивними силами та організацією управління і ефективного ведення господарства як чинників суспільного багатства.

Економічні закони характеризуються такими особливостями: вони мають сутнісний характер; виявляються через практичну діяльність людей, що нерідко опосередковується політичними, ідеологічними та іншими відносинами, які часто протидіють „природноісторичному” розвитку суспільного виробництва. Тому економічні закони діють не так неухильно, як закони природи: вони виявляють себе як основні пануючі тенденції економічного розвитку суспільства.

Економічна функція пояснює закономірності, процеси і явища економічного життя суспільства.

Основними функціями є: методологічна; пізнавальна; практична; виховна.

Методологічна функція економічної теорії означає, що наука являє теоретичну основу конкретно-економічних наук, тобто розробляє загальні методологічні принципи конкретно - економічного аналізу.

Пізнавальна функція на основі глибокого вивчення найсуттєвіших тенденцій, закономірностей і законів розвитку економіки допомагає практичним цілям пошуку ефективного господарювання.

Практична функція допомагає реалізувати на практиці бачення економічних процесів, що відбуваються в інших країнах, і створювати національні центри економічної, екологічної інформації, які забезпечують складання ефективних програм розвитку регіонів, зон, міст.

Виховна функція ґрунтується на необхідності переходу від адміністративно організованого суспільства до цивілізованого, економічно організованого, що засновано на гармонізації інтересів різних соціальних, національних, територіально-економічних утворень.

Змістом виховної функції економічної теорії є формування економічної психології кожної людини, соціальної або професійної групи.

1. Предмет і функції економічної теорії.

Предметом політекономії є виробничі відносини в їх взаємодії з продуктивними силами, а також організацією управління і ефективного ведення господарства як чинників суспільного багатства.

Об'єктом дослідження політекономії є економіка в цілому, на усіх рівнях:

- мікрорівень - з особливостями діяльності окремих споживачів і виробників, продавців і покупців;
- макрорівень - зі специфікою функціонування господарства країни в цілому;
- мегарівень – з оцінкою діяльності в межах світового господарства і міжнародних економічних зв'язків.

Вперше термін "економіка" ввів Аристотель у 3 ст. до н.е. У перекладі з грецької "економіка" означає мистецтво ведення домашнього господарства

("ойкос" - дім, "номос" - вчення). Аристотель відрізняв економіку і хриматистику. Першу пов'язують із задоволенням потреб людей, другу - з накопиченням грошей.

Термін "політична економія" вперше використав французький вчений-меркантиліст Антуан де Монкретьєн у 1615 році у своїй книзі „Трактат політичної економії”.

Але повернемося до предмету політичної економії й визначимо ключові терміни „продуктивні сили” та „виробничі відносини”.

Продуктивні сили складаються з двох елементів: робочої сили й засобів виробництва.

Робоча сила - особливий чинник виробництва, що визначається як здатність людини діяти у матеріальній та духовній сферах.

Засоби виробництва - уречевлений чинник виробничої діяльності - сукупність предметів, засобів і умов праці.

Предмети праці - об'єкти впливу людини, під час виробничої діяльності, зокрема, природні ресурси, речовини та продукти попередньої переробки (сировина, напівфабрикати).

Умови праці - об'єкти зовнішньої середовища, у процесі безпосередньо виробництва, яка є необхідною складовою нормальної діяльності (будівлі, споруди, засоби безпеки та ін.).

Засоби праці – посередники людського впливу на предмет праці (устаткування, інструменти, ЕОМ та ін.). Особливе місце у зазначених засобах займають знання у широкому розумінні, включаючи інформацію.

Виробничі відносини являють собою сукупність відносин людей у сферах безпосереднього виробництва, розподілу, обміну і споживання. При цьому відрізняють організаційно-економічні й соціально-економічні відносини. Організаційно-економічні відносини *характеризують систему зв'язків між людиною і виробничим процесом (поділ праці, організація і оплата праці, грошовий обіг та ін.)*.

Соціально-економічні відносини описують відносини між людиною, та

людиною під час здійснення господарської діяльності. Мова йдеться про відносини власності, розподілу доходів і багатства у цілому, відтворення суспільного виробництва.

Визначальною формою соціально-економічних відносин є власність з наступними основними типами:

- приватна;
- суспільна;
- змішана.

Організаційно-економічно визначають індивідуально-сімейну, колективну, державну, міжнародну власність.

Політична економія аналізує також економічні закони й категорії.

2. Основні методи пізнання соціально-економічних процесів.

Економічний закон - це суттєво стійкі внутрішні зв'язки між явищами та процесами в економічному житті суспільства.

Економічні закони - об'єктивні, стійкі причинно-наслідкові зв'язки в межах виробничих відносин. Визначають всезагальні, загальні й специфічні (спеціальні) закони.

Всезагальні закони описують взаємодії продуктивних сил і виробничих відносин протягом усієї історії людства. Наприклад, мова йдеться про закони економії часу, підвищення потреб.

Загальні закони відображають взаємозв'язки організаційно-економічних відносин і продуктивних сил протягом довготривалих періодів історії. Наприклад, закони товарного виробництва: закон попиту, закон вартості та ін.

Специфічні (спеціальні) закони аналізують особливості розвитку виключно виробничих відносин на вузьких відрізках історичного розвитку.

Економічні закони характеризуються такими особливостями: вони мають сутнісний характер; виявляються через практичну діяльність людей, що нерідко опосередковується політичними, ідеологічними та іншими відносинами, які часто протидіють "природноісторичному" розвитку суспільного виробництва.

Тому економічні закони діють не так неухильно, як закони природи: вони проявляються як основні пануючі тенденції економічного розвитку суспільства.

Систематизація економічних законів.

Економічні закони тісно між собою пов'язані. Тому, щоб зрозуміти суть того чи іншого закону, необхідно розглянути його місце і роль у системі законів. Сутність економічних законів - це субординована система, в якій виділяються основні і похідні відносини. Основний економічний закон виражає найхарактернішу рису, найглибшу суть, природу економічного ладу. Він виражає мету суспільного виробництва і засоби її досягнення.

Загальні економічні закони - це закони, які охоплюють усі сторони і сфери економічних відносин (закон попиту й пропозиції та інші).

Економічні категорії - найбільш абстрактні, загальні поняття, які відображають принципові умови економічного життя суспільства (наприклад, товар, гроші, розподіл, багатство та ін).

Політична економія виконує такі основні функції:

1. Теоретико-пізнавальна, або методологічна.
2. Практична, або рекомендаційна.
3. Виховна.

Визначають також позитивну і нормативну науку.

Позитивна політекономія аналізує наявні факти й процеси економічної дійсності (те, що є).

Нормативна політекономія надає рекомендації подальшої практичної діяльності на підставі узагальнень позитивної науки.

Кожна наука спирається на сукупність інструментів вивчення свого предмету, або на систему методів пізнання. Політична економія має також власний інструментарій досліджень, або методологію.

Взагалі *методологія* - це вчення про методи наукового пізнання суті явищ предмету науки. У перекладі з грецького "метод" - шлях до будь-чого.

Політекономія користується двома групами методів досліджень:

- загальнонаукові;

- спеціальні.

Загальнонаукові методи містять такі наступні складові:

1. Структурно-функціональний аналіз, що передбачає розгляд явища як складної системи з обов'язковим розглядом функцій елементів. Вказані функції об'єднуються такими угрупованнями взаємозв'язків:

- *координаційні*, що пов'язані з узгодженістю структурних елементів системи;
- *субординаційні*, що підкреслюють ранжирування елементів за пріоритетністю;
- *генетичні*, що аналізують історію розвитку зв'язків.

2. Поєднання кількісного і якісного аналізу з використанням математичного моделювання соціально-економічних процесів.

3. Метод наукової абстракції з виділенням істотних рифм явищ з одночасним уникненням розгляду другорядних процесів. Істотні, глибинні характеристики є науковими абстракціями, які не існують у чистому вигляді, але дозволяють описати суть явищ з подальшим доповненням новими формами.

Найбільш характерним є дослідження властивостей ідеального газу в фізиці.

4. Аналіз і синтез, що поєднують початкове розчленування явища на окремі частини з подальшим розглядом кожної з них і складання різних елементів у цільну систему.

5. Індукція і дедукція, які вибирають протилежні підходи до взаємодій часткового і загального. Індуктивний метод дозволяє робити загальні висновки після знаходження закономірностей у властивостях часткового. Дедуктивний підхід спочатку надає загальний алгоритм, а часткові висновки є лише окремими випадками вихідного положення.

6. Поєднання логічного й історичного,

Спеціальні методи в політичній економії містять такі основні форми:

1. Економічний експеримент.
2. Використання статистичних, або економетричних інструментів.

3. Використання вихідних принципів поведінки економічних суб'єктів:

- кожний веде себе раціонально, наприклад, мріє про максимізацію доходів при мінімізації витрат;
- принцип „за інших, рівних умов”, коли взаємодії двох параметрів розглядаються в динаміці за умов незмінності інших величин; наприклад, висновок відносно зворотнього зв'язку динаміки цін на товар і величини попиту є справедливим за умови постійності інших чинників попиту.

4. Паралельне використання словесного (вербального), графічного і аналітичного методів аналізу економічних процесів. За цієї умови ми отримуємо однакові висновки.

Розглянемо наступний приклад.

Співвідношення цін на товар і величини пропозиції на нього - надане у вигляді таблиці:

Ціна товару, грн.	Пропозиція товару, штук
10	10
11	12
12	14
13	16

Дані таблиці дозволяють зробити такі висновки:

1. Прямий зв'язок динаміки цін і величини пропозиції товару. Зростання цін з 10 до 13 грн. веде до зростання величини пропозиції з 10 до 16 шт.

2. Ми маємо лінійну залежність величини пропозиції від ціни, коли постійний приріст ціни на 1 грн. веде до постійного приросту величини пропозиції на 2 шт.

3. Зміна ціни на 1 грн. зумовлює зміну величини пропозиції на 2 шт. в одному напрямку.

Таким чином, ми зробили словесний (вербальний) аналіз даних таблиці.

Економічна система та її типи. Відносини власності.

Економічна система - це сфера функціонування продуктивних сил і економічних відносин, взаємодія яких характеризує сутність організаційних форм та видів господарської діяльності. Будь-яке суспільство являє собою соціальну систему.

Соціальна система - це складно організована впорядкована цілісність, що включає окремих індивідів та соціальні спільноти, які об'єднані різноманітними, зв'язками і взаємовідносинами, специфічними за своєю природою.

Структурні елементи економічної системи - усі різноманітні форми господарювання, що утворюють цілісність економічної системи.

Мобільність економічної системи - здатність комплексно, адекватно і своєчасно реагувати на зміни навколишнього середовища, що, в свою чергу, є запорукою макро- і мікроекономічної рівноваги.

Економічна система має три основні ланки:

- економічну структуру продуктивних сил суспільства;
- систему економічних відносин;
- механізм господарювання.

Продуктивні сили - це система економічних факторів, які в процесі суспільного поділу праці забезпечують перетворення навколишнього середовища, створюють блага для задоволення потреб людини і суспільства, визначають рівень продуктивності суспільної праці.

Механізм господарювання узгоджує функціонування і розвиток економічної системи, приводить у відповідність продуктивні сили і економічні відносини. Він являє собою сукупність конкретних форм господарювання, організаційно-інституційних систем, методів та важелів регулювання економічних процесів.

Економічні системи поділяють, на:

- систему ринкової економіки;
- адміністративно-командну систему;

- змішану економічну систему;
- перехідну економічну систему.

Ознаки ринкової системи такі:

- різноманітність форм власності;
- домінування приватної власності;
- панування товарно-грошових відносин;
- свобода підприємництва;
- конкурентний механізм господарювання;
- вільне ціноутворення, що засновано на взаємодії попиту і пропозиції;
- регулююча економічна роль держави;
- особиста свобода;
- домінування індивідуального інтересу.

Командно-адміністративна система заснована на:

- пануванні державної власності;
- одержавленні народного господарства;
- відсутності конкуренції;
- директивному плануванні;
- неринкових господарських зв'язках;
- зрівняльному характері розподілу;
- ігноруванні законів товарно-грошового обігу;
- жорсткому ієрархічному підпорядкуванні суб'єктів господарювання;
- відсутності ринкового менталітету.

Змішана економічна система характеризується так:

- розвиваються якісні зрушення у відносинах приватної власності, виникає корпоративна власність;
- формується конкурентний механізм;
- значно підвищується економічна роль держави;
- прогнозуються соціально-економічні процеси;
- ці риси притаманні сучасним розвинутим країнам.

Перехідна економічна система характерна для:

- країн, які звільняються від недоліків адміністративно-командної системи;
- трансформаційні процеси відбуваються суперечливо, бурхливо;
- притаманні гострі соціально-економічні потрясіння;
- кризові явища затяжні і охоплюють усі галузі життя;
- значно знижується рівень життя населення.

Контрольні питання

1. Розкрийте роль економічної теорії в системі економічних наук.
2. Що вивчає економічна теорія? Назвіть її об'єкт, предмет і основну цільову функцію.
4. Дайте характеристику сутності економічних законів.
5. Які загальнонаукові методи використовує економічна теорія?
6. Перелічіть основні спеціальні методи економічної теорії.
7. Яка роль методу наукової абстракції в пізнанні соціально-економічних процесів?
8. У чому полягає сутність методу поєднання логічного та історичного підходів?
9. Яке значення мають кількісні, зокрема статистичні методи?
10. Дайте визначення місця математики у вивченні економічних процесів.

Тема 1.2. ОСНОВНІ ПОНЯТТЯ ВЛАСНОСТІ. ТОВАРНЕ ВИРОБНИЦТВО

Основні питання теми

1. Власність, види, структура та її місце в економічній системі.
2. Потреби, виробництво, попит та пропозиція.
3. Типи економічних систем.

Ключові слова: власність, економічна система, економічні потреби, товарне виробництво, економічний інтерес, державний інтерес, функції, економічна система, перехідна економіка, вартість, ринкова економіка, економічна трансформація, продуктивність праці.

Введення

Визначні мислителі, політологи, економісти минулого і сучасності — Дж. Гобсон, С.А. Гельвецій, Г.В.Ф. Регель, К. Маркс, М. Вебер, Ф. Хайєк та інші бачили в потребах враження природи людини, відносили їх до ключових

економічних категорій.

Потреби — це категорія, що відбиває ставлення людей до умов їх життєдіяльності. У структурі потреб суспільства можна виділити кілька типів відносин, що характеризують зв'язок людей з умовами життєдіяльності: ставлення до природи (потреби у спілкуванні з природою, у охороні природи); до існуючих засобів життя (потреби у засобах виробництва і предметах споживання); до себе та інших людей (потреба у саморозвитку, у соціальному статусі, спілкуванні); до праці та дозвілля (потреба у цікавій, творчій праці, у відпочинку та ін.).

Сутність потреб можна проілюструвати на прикладі становлення нових потреб, які завжди виникають із такого ставлення людей до умов життєдіяльності, що характеризується бажанням змінити ці умови. Наприклад, потреба у підвищенні швидкості пересування, яка виникає як бажання змінити засоби пересування, що існують. Матеріальних засобів реалізації цього бажання ще немає, тому воно втілюється у казкових килимах-літаках. Проте потреба вже виникла, і вона спонукає людство до пошуків реальних шляхів її задоволення — до винаходу автомобіля, потягу, літака.

На підставі загального визначення можна конкретизувати уявлення про потреби як предмета дослідження економічної теорії.

Економічні потреби — це ставлення людей до економічних умов життєдіяльності їх, яке характеризується відчуттям нестачі певних благ та послуг, бажанням володіти ними, щоб подолати це відчуття. Отже, потреби мають об'єктивно-суб'єктивний характер. Люди звикли пояснювати свої дії шляхом мислення, замість того щоб пояснювати їх, виходячи із своїх потреб (які при цьому, звичайно усвідомлюються) — як зазначав Ф. Енгельс.

1. Власність, види, структура та місце в економічній системі.

Власність - це комплекс відносин, багатомірне та багаторівневе явище, що охоплює соціально-економічний процес.

Відносини власності виникають між людьми з приводу привласнення

матеріальних і духовних благ.

Привласнення означає відношення людей до певних речей як до своїх.

Види власності розрізняються як:

- соціальні відносини;
- політичні аспекти;
- морально-психологічні;
- ідеологічні.

Власність як соціально-економічна категорія визначається:

- ступенем розвитку продуктивних сил;
- характеризується системою об'єктивно зумовлених, історично-мінливих відносин між суб'єктами господарювання у процесі виробництва, розподілу, обміну та споживання благ, що зумовлені привласненням засобів виробництва та його результатів;

- реалізується в площині взаємодії "людина - людина".

Власність як юридично-правова категорія:

- відтворюється системою зв'язків "людина - річ";
- відображає майнові відносини;
- обумовлює свідомі, вольові взаємозв'язки юридичних і фізичних благ, що закріплюються системою відповідних прав власності.

2. Виробництво, потреби, попит та пропозиція

Різноманітні потреби можна певним чином класифікувати, насамперед за суб'єктами та об'єктами.

За суб'єктами потреби поділяють на:

а) *індивідуальні, колективні та суспільні*. До індивідуальних потреб можна віднести потребу в їжі, одязі, житлі, які у кожної людини мають свої якісні та кількісні особливості, задовольняються специфічним набором товарів і послуг. Прикладом колективних потреб можуть бути потреби певного трудового колективу в кваліфікованому керівництві, сприятливому психологічному кліматі, відповідних умовах праці. Суспільні — це потреби у зниженні рівня

інфляції та безробіття, у забезпеченні конвертованості національної валюти, економічному піднесенні та ін.;

б) *потреби домогосподарств, підприємств та держави як особливих суб'єктів економіки*. Як власники економічних ресурсів домогосподарства мають потребу в тому, щоб якнайвигідніше ними розпорядитися (продати, здати в оренду чи використовувати самостійно), як споживачі вони мають певні потреби у матеріальних і нематеріальних благах та послугах. Підприємці потребують підвищення конкурентоспроможності своєї продукції, зниження витрат виробництва, збільшення прибутків. До потреб держави можна віднести потреби у збільшенні надходжень до державного бюджету, у недоторканності державних кордонів, збереженні держави як єдиного цілого та ін.

За об'єктами потреби класифікують на:

а) *породжені існуванням людини як біологічної істоти* (фізіологічні потреби в їжі, одязі, житлі) та *породжені існуванням людини як соціальної {суспільної} істоти* (соціальні потреби — в спілкуванні, в суспільному визнанні та статусі, інформації, освіті та ін.). Фізіологічні потреби передбачають реалізацію об'єктивних умов, необхідних для нормальної життєдіяльності людини, їх елементарність визначається безпосереднім зв'язком з біологічними функціями організму людини. В той самий час навіть елементарні потреби не можуть розглядатися як чисто біологічні, оскільки реальний спосіб задоволення їх (спосіб виживання) має соціальний характер, отже, позначається на формуванні соціальних потреб. Якщо парною категорією соціальним потребам індивіда є фізіологічні (біологічні) потреби, то соціальним потребам суспільства — потреби економічні. Тому інколи потреби поділяють на *економічні* та *соціальні*. Перші відбивають ставлення - до праці як вимушеної діяльності і виявляються як необхідність економії праці, що є критерієм розвитку економіки суспільства. Другі — це потреби у розвитку його соціальної сфери — освіти, науки, культури, мистецтва. У механізмі відтворення економічні та соціальні потреби взаємопов'язані та рівнозначні, їх рівнозначність полягає в тому, що освіта, охорона здоров'я, виховання дітей,

культура, задоволення від роботи постійно реалізуються в економії праці;

б) *матеріальні* — потреби в матеріальних благах та послугах;

в) *духовні* — потреби у творчості, самовираженні, самовдосконаленні, вірі;

г) *першочергові* — потреби, що задовольняються предметами першої необхідності (продукти харчування, одяг, житло, громадський транспорт, збереження здоров'я), та *непершочергові* — потреби, що задовольняються предметами розкоші (парфуми, хутра, яхти).

Ця класифікація досить умовна: те, що вважається предметом розкоші при одному рівні розвитку виробництва та добробуту суспільства, стає предметом першої необхідності при більш високому рівні розвитку економіки.

Західні вчені великого значення надають градації потреб за ступенем їх нагальності. Так, А. Маслоу запропонував ієрархію потреб відповідно до їх вагомості.

Рис.1 - Ієрархія потреб

Людина намагається задовольнити насамперед найнагальніші свої потреби. Якщо вони задоволені, то на певний час ці потреби перестають бути рушійним мотивом для людини. У неї виникає бажання задовольнити наступні за вагомістю потреби. Останні задають програму діяльності, а діяльність забезпечує можливість їх задоволення. Потреби визначають зміст майбутньої діяльності і необхідний рівень її ефективності: діяльність повинна задовольняти

потреби на прийнятному рівні.

За ступенем реалізації потреби можна класифікувати на абсолютні, дійсні й платоспроможні.

Економічний інтерес — це реальний, зумовлений відносинами власності та принципом економічної вигоди мотив і стимул соціальних дій щодо задоволення динамічних систем індивідуальних потреб. Він є породженням і соціальним проявом потреби. Інтерес виникає, коли задоволення потреби усвідомлюється як конкретна мета (максимізація прибутку, привласнення товару, користування або володіння певним товаром тощо). Отже, економічні інтереси — це усвідомлені потреби існування різних суб'єктів господарювання. Генезис інтересу полягає у відборі свідомістю найважливіших потреб для задоволення, реалізації їх.

Економічні інтереси не тотожні потребам, їхньому задоволенню. По-перше, економічні інтереси знаходять своє вираження у поставлених цілях та діях, спрямованих на задоволення потреб. Потреби і засоби задоволення їх відбивають причину та форму прояву економічних інтересів. По-друге, економічний інтерес завжди виражає відповідний рівень і динаміку задоволення потреб. Наприклад, не може, окрім специфічних випадків (схимники та ін.), бути зниження рівня задоволення потреб.

Економічні інтереси — це причина та умова взаємодії й саморозвитку економічних суб'єктів. Кожне окреме економічне відношення існує спочатку потенційно, у формі очікувань та ще не задоволених прагнень людини. Економічні відносини реалізуються як дійсні, коли набувають форми взаємного зв'язку. Потреби-інтереси не тільки відображають існуючі відносини, а й самі є першою "цеглиною" у структурі соціально-економічних відносин.

Таким чином, економічні інтереси - це усвідомлені потреби існування різних суб'єктів господарювання.

Економічні інтереси мають такі особливості:

- вони об'єктивні, оскільки об'єктивні самі економічні відносини;
- вони є матеріальними.

Економічні інтереси можна класифікувати наступним чином:

- державні;
- групові;
- особисті.

Державний інтерес має такі складові свого прояву:

- суспільно-економічні інтереси, це оподаткування в розумних межах, виділення державних інвестицій, тарифне стимулювання експорту;
- інтереси державної бюрократії, пов'язані з інтересом саморозвитку державної системи;
- інтереси самоконтролю та оптимізації громадського суспільства та ін.

Груповий інтерес - це сума однорідних інституційованих приватних інтересів, носіями яких можуть бути споживачі, акціонери, фондова біржа тощо. Інтерес трудового колективу залежить від форми власності.

Особистий інтерес охоплює потреби, пов'язані з реалізацією приватної власності, прав володіння та користування, управління, отримання доходів.

Особистий інтерес проявляється через інтереси власника, підприємця та робітника. Інтерес власника полягає у зростанні власності та в одержанні від неї гарантованого доходу.

Інтереси менеджера полягають, насамперед, у забезпеченні поточної ефективності використання капіталу, максимізації доходу на кожний певний момент.

Інтереси найманих робітників спрямовані на максимізацію поточних доходів.

У кожному економічному відношенні — між підприємцями і виробниками, між виробниками і споживачами, державою і недержавним сектором економіки (бізнесом), партнерами, у відносинах між індивідами — мають місце елементи боротьби і співробітництва. Взаємодія інтересів виступає рушійною силою соціально-економічного розвитку. "Найближчий погляд на історію, — писав Г.В.Ф. Гегель, — переконує нас у тому, що дії людей виникають з їх потреб, пристрастей, їх інтересів..." Економічні інтереси мають

такі особливості:

- а) вони є об'єктивними, оскільки об'єктивні самі економічні відносини;
- б) вони є матеріальними.

Економічні інтереси можна класифікувати насамперед за суб'єктами реалізації їх як державні, групові та особисті. У структурі інтересів виділяють виробничі (пов'язані з організацією виробництва) і невиробничі (пов'язані з задоволенням особистих потреб виробника та його потреб як члена суспільства).

Державний інтерес має такі складові свого прояву:

- а) суспільно-економічні інтереси — частина інтересів держави та інших суб'єктів господарювання збігається (оподаткування в розумних межах, виділення державних інвестицій та субвенцій, тарифне стимулювання експорту та ін.);
- б) інтереси державної бюрократії — інтереси саморозвитку державної системи, що є корпоративним додатком інтересів держави;
- в) інтереси самоконтролю та оптимізації громадянського суспільства — держава не може бути виразником інтересів одного класу чи прошарку, демократичному суспільстві вона найчастіше виступає як інститут консенсусу.

Груповий інтерес — це сума однорідних інституційованих приватних інтересів, носіями яких можуть бути споживачі, акціонери, фондова біржа тощо. Форми прояву групового інтересу різноманітні: корпоративний інтерес бюрократії, підприємств, асоціацій суб'єктів господарської діяльності, трудових колективів. При цьому інтерес трудового колективу залежить від форми власності: на державних, акціонерних і приватних підприємствах він має різний зміст. В умовах ринкових відносин груповий інтерес може бути представленим і через тіньову економіку у вигляді мафіозно-кримінальних структур.

Особистий інтерес охоплює потреби, що пов'язані з реалізацією приватної власності, прав володіння та користування, управління, отримання доходів.

Кожна людина одночасно є носієм різних інтересів, оскільки вона виступає в різних іпостасях: по-перше, як індивід; по-друге, як представник

певної верстви суспільства; по-третє, як член певного трудового колективу. Суспільний і колективний інтереси персоніфікуються тільки в індивіді.

Отже, має місце складне переплетіння, взаємодія економічних інтересів. Значною мірою інтереси виступають як соціальні протилежності.

Взаємодію інтересів можна простежити на прикладі їх прояву в сферах виробництва і обміну. У сфері виробництва підприємці та робітники є протилежними сторонами економічних стосунків, проте вони мають спільні інтереси щодо ринку, виступаючи як виробники або споживачі. Не задовольнивши інтереси споживача, виробник не може забезпечити і власні інтереси. Взаємозалежність цих груп об'єктивно зумовлює їх співробітництво.

Механізм узгодження інтересів визначається насамперед сутністю існуючої економічної системи. Державна політика в сфері економічних інтересів має виходити з того, що, по-перше, за різних умов суспільного розвитку на перший план можуть виходити ті чи інші інтереси. Якщо вчасно не зробити в економічній політиці акцент на певну групу інтересів, то результатом буде неузгодженість інтересів, що гальмує соціально-економічний розвиток. При цьому важливо досягти якомога повнішої внутрішньої узгодженості інтересів.

По-друге, державна політика також може мати різні засоби впливу на інтереси людей:

- а) неекономічний примус;
- б) економічний примус;
- в) моральний і соціальний мотиви трудової активності.

В останньому випадку має місце підміна впливу на інтереси спонукальними мотивами до праці.

Реалізація економічних інтересів здійснюється через досягнення їхніми суб'єктами конкретних економічних цілей. Так, реалізація індивідуальних інтересів забезпечується через зростання індивідуальних доходів. Засобом реалізації колективних інтересів є максимізація прибутку та фонду заробітної плати (наприклад, для підприємств державного сектора, що знаходяться на

комерційних засадах господарювання). Нарешті, засіб реалізації суспільного інтересу — максимізація національного доходу та мінімізація фонду відшкодування створюваного суспільного продукту. Отже, проблема поєднання інтересів знаходить своє вираження у формуванні певних пропорцій у розподілі доходів. Механізм реалізації корпоративних інтересів полягає у взаємодії з політичними інститутами. Інструментом реалізації цього інтересу є відомчо-номенклатурний симбіоз за участю законодавчої влади.

Одним з аспектів класифікації економічних інтересів є виділення інтересів власника, підприємця та робітника.

Інтерес власника полягає в зростанні власності та в одержанні від неї гарантованого доходу. Реалізація цього інтересу передбачає вибір правильної ринкової стратегії, забезпечення конкурентоспроможності, а за необхідності — переміщення капіталу до інших об'єктів власності, де він може принести більший дохід. Інтерес власника передбачає також ефективне поточне використання капіталу з метою отримання задовільної норми прибутку в кожен певний момент. Головне, що характеризує власника — його турбота щодо перспективи, адже саме цього вимагає зростання власності. Він може погодитися навіть на скорочення поточних доходів, наприклад під час реконструкції, якщо це необхідно для зростання доходів у майбутньому.

Інтереси менеджера полягають насамперед у забезпеченні поточної ефективності використання капіталу, максимізації доходу в кожен певний момент. У той самий час менеджери високого класу здатні забезпечити високу ефективність і на перспективу. У цьому відношенні інтереси менеджера збігаються з інтересами власника. Однак професійна діяльність менеджера пов'язана з конкретним об'єктом власності, тому він зацікавлений у стабілізації свого становища і орієнтується на зміцнення конкретного підприємства. Внаслідок цього його інтерес потенційно може суперечити інтересу власника, який заінтересований у своєчасному переливанні капіталу в ефективніші сфери.

У системі економічних інтересів можна виділити основний інтерес суспільства, який повинен відповідати таким критеріям:

а) віддзеркалювати сутність економічної системи, найхарактерніші її риси;

б) бути рушійною силою економічного розвитку певної системи. Відповідно до цих критеріїв, основним інтересом сучасної ринкової економіки є особистий інтерес, а саме — особистий інтерес споживача. Він характеризує найважливішу особливість сучасної ринкової економіки — її спрямованість на задоволення споживчих потреб відповідно до платоспроможного попиту, яке відбувається на основі не масового, а все більш індивідуалізованого виробництва, що дає змогу задовольнити саме індивідуальні потреби; особливе становище споживача, який визначає, що виробляти, і тим самим обмежує свободу вибору виробника. Інтерес споживача спонукає виробника до певних дій — до виробництва необхідної продукції належної якості і з прийнятною ціною. Щоб задовольнити цей інтерес, виробник змушений впроваджувати нові технології, засоби виробництва, наймати кваліфіковану робочу силу, шукати шляхи скорочення витрат тощо. Це забезпечує реалізацію не лише особистого інтересу споживача, а й особистого інтересу виробника (максимізація прибутків) і суспільного інтересу в цілому (розвиток продуктивних сил суспільства). Отже, інтерес споживача є рушійною силою економічного розвитку в сучасній ринковій економіці.

У командно-адміністративній економіці існує жорстка ієрархія інтересів: інтереси держави мають пріоритет перед регіональними, регіональні — перед колективними, колективні — перед особистими. Засобом забезпечення субординації інтересів було централізоване директивне планування економіки.

Підпорядкування особистих інтересів колективним та державним запроваджувалось у масовій свідомості пропагандою, яка проголошувала, що людина має передусім дбати про суспільство та своїх товаришів, тобто колектив, у якому працює. Чим краще всі будуть працювати один на одного і на суспільство в цілому, тим більшим буде суспільний продукт, а отже, і частка кожного в ньому, тим повніше можна буде реалізувати особистий інтерес.

Проте в реальній дійсності абсолютизація суспільного інтересу призвела

до абсолютизації державного інтересу. Звідси, по-перше, підпорядковане, другорядне значення особистого інтересу в командно-адміністративній економіці призвело до серйозних збоїв в економіці і утворило гальма її розвитку:

- 1) позбавило людину економічних стимулів до праці;
- 2) породило психологію утриманства;
- 3) зумовило ігнорування особистих інтересів працюючих, економічну залежність їх від держави;
- 4) призвело до деформації уявлень про шляхи реалізації особистого інтересу значна частина членів суспільства вбачала їх не в особистій ефективній праці, а в перерозподілі суспільного продукту.

По-друге, процес ототожнення суспільного інтересу з державним, а останнього — з груповим інтересом правлячої еліти — партійно-державної бюрократії створив умови для першочергового задоволення саме останнього інтересу. Фактичне ж підпорядкування особистих інтересів працюючих інтересам партійно-державної бюрократії зумовило специфічну експлуатацію останньою більшості членів суспільства.

Примат інтересів партійно-державної бюрократії виявився і під час перебудовчих процесів в Україні. Саме колишня номенклатура, намагаючись розв'язати суперечність між фактичним привласненням нею суспільних засобів виробництва і формально (юридично) державною власністю на них, першою включилася до процесів роздержавлення та приватизації, найбільше вигравши від них. Відбулося зрощування її з мафіозно-клановими структурами кримінального типу, що виникли. На плечі більшості членів суспільства колишня номенклатура переклала тягар інфляції, безробіття та зубожіння.

З одного боку, становлення ринкової економіки в Україні створює певні умови для активізації економічних інтересів особистості. Проте такі інтереси далеко не завжди співпадають з інтересами розвитку суспільства. Економічний монополізм, недосконалість законодавства, ігнорування вже діючих законів створюють умови для задоволення особистих інтересів незначної частини

суспільства методами, що суперечать інтересам більшості, насамперед, це— розкрадання державного майна, залучення до незаконних видів бізнесу (рекету, торгівлі наркотиками), монопольне підвищення цін у поєднанні зі скороченням обсягів виробництва.

З іншого боку, держава (передусім завдяки надмірному оподаткуванню) стримує розвиток особистого інтересу, перетворення його на головний стимул економічної діяльності. Внаслідок цього, а також гонитви торгово-фінансового компраторського капіталу, що народжується, за надприбутками особисті інтереси часто реалізуються у сфері "тіньової економіки".

У системі економічних інтересів на кожному конкретному історичному етапі економічного розвитку, крім основного, можна виділити головний інтерес, який має такі особливості:

- а) відбиває специфіку та економічні проблеми певного етапу;
- б) є квінтесенцією реальних особистих інтересів і суспільного інтересу в цілому;
- в) трансформується в певну економічну політику, спонукаючи до діяльності, спрямованої на вирішення проблем, властивих певному етапу економічного розвитку.

Наприклад, в Україні головний соціально-економічний інтерес суспільства полягає в здійсненні ринкових реформ, що є передумовою подальшого економічного і соціального прогресу суспільства. В умовах відновлення української державності спільним головним інтересом стає також національний інтерес. Проведення ринкових реформ і трансформація суспільства як головний інтерес властиві в цілому не тільки всім країнам колишньої командно-адміністративної системи, а й ринкової економіки. Так, для США та Великобританії у 80-ті роки XX ст. головний інтерес полягав у трансформації економіки відповідно до сучасного етапу технологічної революції, що знайшло свій прояв у політиці „рейганоміки” та „тетчеризму”.

Стрижнем економічної дійсності є виробнича діяльність, або виробництво.

Виробництво - широка система дій , яка створює:

- матеріальні й духовні блага, які необхідні людині для існування;
- інші відносини, зокрема виробничі відносини.

Треба відрізнати *виробництво і працю*.

Праця - цілеспрямована діяльність людей щодо створення необхідних благ за допомогою інших чинників. Але особливий вплив на виготовлення блага має природа, що найбільш помітно у сільському господарстві, наприклад, вегетація рослин. Таким чином, спільна взаємодія людської праці й природних чинників створюють безпосередній виробничий процес. На цей випадок доречна цитата англійського економіста 17 століття Уїльяма Петті: „Праця є батьком багатства, а земля його матір’ю.

Розвиток суспільного виробництва ґрунтується на прогресі науки й техніки.

Наука - специфічний вид людської діяльності, який виробляє нові знання.

Техніка - сукупність засобів виробництва, що використовуються у виробництві.

Технологія - особливий процес поєднання всіх факторів з метою досягнення конкретного кінцевого результату.

Науково-технічний прогрес - безперервний процес розвитку науки, техніки й технологій.

Науково-технічна революція (НТР) - якісний стрибок у розвитку знань і технологій. Останній етап НТР пов'язують з початком комп'ютерної ери.

Новий етап НТР обумовив революційні зрушення в змісті й характері праці.

Зміст праці обумовлюється безпосереднім впливом продуктивних сил. Ключовими категоріями, які описують зміст праці, є такі:

- *продуктивність (продуктивна сила)* як результативність діяльності конкретного працівника з погляду виробництва продукту;
- *інтенсивність праці* як характеристика напруження зусиль при діяльності;

- *якість праці* як рівень професійної майстерності робітника;
- *складність праці* як риса рівня кваліфікації на підставі досвіду, освіти, навичок;

- *важкість праці* як рівень впливу роботи на стан здоров'я людини;
- *озброєність праці* як рівень її оснащеності.

Характер праці відображає особливості впливу виробничих відносин на трудову діяльність. Наприклад, історичний аспект дозволяє визначити такі основні етапи розвитку трудової кооперації:

- проста кооперація на підставі ручного труда без його поділу;
- мануфактура, для якої додатково характерний поділ праці;
- фабрична кооперація з поєднанням поділу праці й використання машин і механізмів.

Особливості сучасних змін у характері й змісті праці ви розглянете на семінарських заняттях, зокрема такі категорії, як автоматизація, комп'ютеризація, ергономізація, гуманізація праці та ін.

Будь-яка виробнича діяльність спрямована на кінцевий результат. Тому підсумком виробничої діяльності є співставлення витрат виробництва та його підсумків.

Ефективність виробництва - це співвідношення результатів і витрат. Як правило, ефективність є відносним показником з чисельником у вигляді кінцевої цифри та знаменником у вигляді певної, початкової величини.

Наприклад, продуктивність (ефективність) праці є підсумок відношення обсягу продукції до середньооблікової чисельності робітників або витрат робочого часу.

$$\text{Пр} = \text{П}/\text{Кс}; \quad \text{Пр} = \text{П}:\text{Ч}, \quad (2)$$

де Пр - продуктивність праці,

П - обсяг продукції,

Кс – середньоспискова кількість робітників,

Ч - час роботи, що відпрацьований.

Ефективність основних фондів вимірюється з допомогою показників

фондовіддачі (ФВ) та фондоозброєності (ФО)

$$\mathbf{ФВ = П : Ф; ФО = Ф : Кс,} \quad (3)$$

де П - обсяг продукції,

Ф - вартість основних фондів,

Кс – середньоспискова кількість робітників.

Ефективність використання сировини й матеріалів вимірюють за допомогою показника матеріалоємності (МЄ):

$$\mathbf{МЄ = М : П,} \quad (4)$$

де М - вартість матеріалів,

П - обсяг продукції.

Існують інші часткові показники економічної ефективності, наприклад, використання інвестицій, власних активів та ін.

Узагальнений показник продуктивності можливо надати за формулою

$$\mathbf{Ен = НД : Вн,} \quad (5)$$

де Ен - ефективність національної економіки;

НД - національний дохід країни;

Вн - загальнонаціональні витрати.

У практиці міждержавних зіставлень використовують показники валового внутрішнього продукту або валового національного доходу на душу населення.

На відміну від ефективності. *економічний ефект* є абсолютною величиною і являє собою грошову користь від використання більш продуктивних чинників виробництва.

Соціальний ефект полягає у підвищенні соціальних стандартів життя, наприклад, зростанні тривалості життя, доходів на душу населення, рівня освіченості. Зазначені три величини використовує ООН для розрахунку індексу людського розвитку.

Економічні потреби - ставлення людей до нестачі певних благ з

бажанням володіти ними. Таким чином, потреби мають об'єктивно-суб'єктивний характер.

Надаємо класифікацію економічних потреб за певними критеріями:

1. За ступеням реалізації:

- абсолютні, які відповідають світовому рівню;
- дійсні, які типові для певної країни або регіону;
- платоспроможні.

2. За пріоритетністю (по А. Маслоу):

- фізіологічні;
- у безпеці й захисті;
- соціальні (у спілкуванні);
- у повазі;
- у самовираженні й самореалізації.

3. За суб'єктами:

- індивідуальні, колективні й суспільні;
- потреби домогосподарств, підприємств і держави.

Розвиток людства диктує необхідність постійного подолання суперечності між зростанням потреб і обмеженістю ресурсів. Це виявляється у дисбалансі між попитом і пропозицією: наявність перевиробництва при перевазі пропозиції та дефіциту при перевазі попиту.

Задоволення потреби супроводжується отриманням корисності.

При цьому діє закон спадної граничної корисності, за яким кожна додаткова одиниця блага, що споживається, приносить людині менше задоволення, ніж попередня.

Треба відзначити три етапи розвитку потреб:

1-й етап - домінування матеріально-речових потреб (до кінця 50-х років 20 століття);

2-й етап відбувається перевагою потреб у соціальних послугах (до нашого часу);

3-й етап відбувається при пріоритетності вільного часу і почав

формуватися у 80-90 роки 20 століття.

Усвідомлені потреби мають назву економічних інтересів.

Економічні інтереси можливо класифікувати як:

- державні;
- групові (колективні);
- особисті (індивідуальні).

2. Економічна система - історична сукупність виробничих відносин, що відповідає продуктивним силам і взаємодіє з ними, ґрунтується на основі об'єктивних законів і суб'єктивних чинників. Як складний організм економічна система має типові характеристики:

- цілісність;
- органічність;
- мобільність;
- ієрархічність.

Визначають три основні ланки зазначеної системи:

- продуктивні сили;
- виробничі відносини як єдність організаційно-економічних і соціально-економічних відносин;
- механізм господарювання.

Треба підкреслити багаторівневність системи з такими основними суб'єктами:

- мікрорівень з діяльністю індивідів, сім'ї, підприємств і установ;
- метарівень з інститутами окремих регіонів, галузей, виробничих комплексів;
- макрорівень з функціонуванням державних і загальнонаціональних організацій (профспілок, об'єднань підприємців та ін.);
- мегарівень з взаємодіями міжнародних і міждержавних учасників.

Розвиток економічних систем оцінюється за такими основними критеріями:

- форми й типи власності як стрижень соціально-економічних відносин;

- технологічні способи виробництва як єдність конкретно-історичних продуктивних сил і організаційно-економічних відносин;
- спосіб управління і координації економічної діяльності.

Визначимо основні типи економічних систем:

- традиційні (патріархальні);
- командно-адміністративна;
- ринкова вільної конкуренції;
- змішана;
- перехідна.

Соціально-економічним стрижнем будь-якої економічної системи є відносини власності.

Власність – це певний спосіб привласнення чинників, результатів виробництва і додаткового продукту.

Юридичний аспект власності відображається в реалізації прав власності на майно та інші господарські активи. Ключовими категоріями з погляду прав власності є такі:

- користування як процес виробничої експлуатації об'єкта;
- фактичне володіння об'єктом;
- розпорядження як право прийняття управлінських рішень;
- відчуження з втратою прав власника;
- траст як делегування прав власності іншій особі.

Відзначимо основні типи й форми власності:

- *приватна* (індивідуальна, сімейна з використанням найманої праці або без зазначеного використання);
- *державна* (загальнодержавна, місцева (комунальна, муніципальна));
- *колективна* (кооперативна, часткова (пайова), корпоративна (акціонерна), суспільних організацій, асоціацій та ін.);
- *змішана* за участю представників не менше двох вказаних типів, зокрема, сумісна за участю іноземних учасників.

Економічний розвиток людства постійно пов'язаний з процесами зміни

типів і форм власності. Принциповими є такі категорії:

- роздержавлення як комплекс заходів, які спрямовані на подолання державного монополізму;
- *приватизація* як форма роздержавлення з відчуженням колишнього об'єкта державної власності на користь недержавної особи;
- *націоналізація* як процес, протилежний приватизації;
- *денаціоналізація (реприватизація)* як процес повернення до приватних володарів об'єктів, що були раніше націоналізовані.

Слід відзначити історичний аспект існування відносин власності. Кожній цивілізації відповідав певний об'єкт привласнення.

Аграрна цивілізація спиралася на земельну власність і сільське господарство як головну галузь. Але в межах зазначеної системи виділяють географічно-локальні форми: античну, азійську і германську цивілізацію.

Індустріальна цивілізація відрізняється домінуванням у якості головного об'єкта власності засобів і умов праці.

Постіндустріальна форма цивілізації характеризується перевагою власника інформації.

3. Особливості і форми розвитку перехідних економічних систем. Вступ у макроекономіку

Змістом економічних перетворень в Україні є перехід від командно-адміністративної системи до економіки ринкового типу.

Цей перехід повинний вирішити такі основні завдання:

- перебудову відносин власності шляхом роздержавлення і розвитку підприємництва;
- формування ринкової інфраструктури;
- становлення переважно ринкового ціноутворення;
- фінансову стабілізацію;
- формування середнього класу як соціальної бази ринкової економіки;
- створення реальної системи адресної соціальної підтримки населення.

Визначають наступні головні напрями становлення ринкової економічної системи:

- лібералізацію економіки, тобто заходи на створення умов для вільного руху цін, ринкового обороту товарів, підприємництва і відкритості економіки;
- структурні перетворення економіки;
- інституціональні перетворення, тобто формування правових засад, нових організацій, відповідної системи управління.

На початку ХХІ століття типова командно-адміністративна система характерна лише для двох країн: Куби та Кореїської Народно-Демократичної Республіки (КНДР).

Усі варіанти трансформації командної системи умовно об'єднують у дві групи:

- 1) еволюційний шлях поступових перетворень (Китай, Монголія, В'єтнам);
- 2) так звана "шокова терапія", тобто спроби швидких суспільних змін (більшість інших держав, включаючи Україну).

Трансформація української економіки здійснюється дуже болісно. Спочатку було шокове звільнення цін, гіперінфляція, понад 40 % спаду ВВП, тобто спроби лібералізації не були підкріплені створенням ринкового середовища. З 2000 року йде процес економічного зростання, але існують глибокі диспропорції, які можливо подолати тільки шляхом подальшого реформування.

Стрижнем переходу до нової системи є зміни у структурі власності шляхом роздержавлення та приватизації у наступних основних формах:

- перетворення державного підприємства на господарське товариство, зокрема, акціонерне;
 - викуп майна державного суб'єкта орендаром;
 - викуп майна трудовим колективом;
 - продаж підприємств на конкурсній (змагальній) основі.
- Приватизація в Україні пройшла два основних етапи:

1) сертифікатна, або так звана "ваучерна" приватизація, коли кожний громадянин отримав приватизаційний майновий сертифікат еквівалентний 10,5 грн. протягом 1993-1997 років;

2) грошова, коли на змагальній основі визначалися нові власники або володарі контрольного пакету акцій (починаючи з 1998 р. і до нашого часу).

Але не завжди зміна типу власності є синонімом ефективного господарювання. Тому головною проблемою перехідного періоду є пошук оптимального співіснування державного, колективного та приватного секторів економіки.

Становлення підприємництва в Україні почалося за радянських часів, коли наприкінці 80-х років XX ст. почали розвиватися кооперативи й орендні підприємства, також комсомольські центри науково-технічної творчості молоді з різноманітними пільгами. На початку 90-х років були прийняті принципові Закони "Про підприємства", "Про підприємництво", "Про господарські товариства" та інші, що створили правові засади підприємницької діяльності, зокрема, малого і середнього бізнесу.

Конкурентно-ринкове середовище визначає найжиттєздатніші структури. Ринок спонукає до раціонального господарювання, вміння рахувати витрати й прибутки. В умовах ринкової економіки життєздатним зв'язком є еквівалентний обмін, оплачена послуга. Крім того, ринок стимулює диференціацію прибутків відповідно до кінцевих результатів господарської діяльності.

Концепції ринкового господарювання включають право суб'єкта господарювання оперативно розробляти і здійснювати ефективні задуми за рахунок гнучкого управління економічними інтересами. Вони не виключають прямого централізованого впливу, коли це необхідно. Небезпечна не централізація як така, а перевищення її міри, відрив вказівок і рекомендацій центральних структур управління економікою від економічних інтересів суб'єкта господарювання.

Перехід до ринкової економіки є суперечливим процесом системної трансформації усього суспільства, що спричиняє появу різних поглядів на

перебіг подій:

- критичний підхід з пріоритетним розглядом негативних наслідків(корупція, тіньова економіка, панування олігархів та інше);
- ліберальний підхід з пропозицією більш послідовних і глибоких перетворень;
- компромісний підхід з метою пошуку найменш руйнівного шляху розвитку.

З погляду швидкості перетворень відрізняють дві основні стратегії дій:

- шокова терапія шляхом швидкої лібералізації цін, широкої приватизації на підставі, насамперед, положень монетаризму;
- градуалізм як комплекс заходів повільних і поетапних змін.

Відносно ролі держави в перехідний період треба відзначити наступні групи підходів:

- ліберальні концепції з мінімальною роллю державних органів і з домінуванням ринкового саморегулювання;
- концепції провідного впливу державних установ на перетворення.

Крім того, існують такі підходи, що пропонують інші шляхи трансформування економіки:

- стратегія двосекторної економічної трансформації з паралельним розвитком великих підприємств під егідою державного сектору і малих та середніх структур як бази ринкового сектору (досвід Китаю);
- інституціональні теорії постіндустріального та інформаційного суспільства підкреслюють факт глобальної еволюції з всезагальними змінами для всіх попередніх економічних систем;
- теорії соціального ринкового господарства з регулятивною роллю держави створювати обмежуючі умови для ринкового господарства і підтримки високих соціальних стандартів життя;
- теорії змішаної економіки підкреслюють поєднання чисто ринкових і адміністративних механізмів під час економічної трансформації;
- моделі ринкового соціалізму з поєднанням планових і ринкових

механізмів, домінуванням власності трудових колективів тощо;

- теорії трансформаційного циклу, за якими трансформація має дві фази: руйнівна в межах командної системи та конструктивна з початком перехідного періоду; одночасно можливі регресивні рухи аж до катастрофічних подій у вигляді громадянських війн, тероризму та інших негативних наслідків.

Ринкова економіка кожної країни є широко інтегрованою у світове господарство, що органічно зумовлено світовим поділом праці, зростаючою взаємозалежністю держав. Макро- і мікроекономічні проблеми кожної з них, ефективність їхнього розв'язання головним чином залежать від ступеня входження у світове співтовариство. Водночас становлення і розвиток світового господарства породили свої, властиві суто йому проблеми і суперечності, зумовили необхідність трансформації міжнародних економічних відносин.

Економічна теорія була б чимось звуженим, обмеженим, без розкриття цих проблем.

Контрольні питання

- 1. Як виникають потреби? Породжуються вони виробничою діяльністю чи їх формує людина?*
- 2. Наведіть приклади застосування вивчення потреб.*
- 3. Чому вищі духовні потреби необхідно розглядати як головне багатство суспільства?*
- 4. Покажіть взаємозв'язок економічних і соціальних потреб.*
- 5. Визначте основні напрями впливу потреб на виробництво.*
- 6. У чому полягає взаємозв'язок потреб та інтересів?*
- 7. Чому виникає потреба поєднання (узгодження) економічних інтересів?*
- 8. Розкрийте особливості реалізації інтересів у ринковій та командно-адміністративній економіці. Який механізм реалізації та поєднання інтересів найбільш ефективний?*
- 9. Що таке економічна система? Які ланки вона має?*
- 10. Розкрийте структуру соціально-економічних відносин.*
- 11. Які основні рівні економічної системи? На чому ґрунтується механізм їхнього взаємозв'язку?*
- 12. На яких принципах заснована класифікація економічних систем і типологія їх?*

Тема 1.3. ЗАГАЛЬНІ ОСНОВИ РИНКОВОЇ ЕКОНОМІКИ

Основні питання теми

1. Характеристика товарного виробництва.
2. Ринкова економіка та її структура. Функціонування конкурентного ринку.
3. Конкуренція та монополія.

Ключові слова: товарне виробництво, структура, функції, ринок, інфраструктура, ринкова економіка, концепція, господарство, продукт, товарне виробництво, витрати, прибутки, гроші, кредит, фінансова система, монополія, конкуренція.

Введення

Суть кожного ринкового господарства — додатковий продукт як конкретне вираження підтвердження суспільно корисної праці.

Ринкова економіка ґрунтується на могутньому фундаменті матеріальних інтересів. Вона не визнає стандартно-усереднених ставок і тарифів, зрівнялівки в оплаті праці.

Конкурентно-ринкове середовище визначає найжиттєздатніші структури. Ринок спонукає до раціонального господарювання, вміння рахувати витрати й прибутки. В умовах ринкової економіки життєздатним зв'язком є еквівалентний обмін, оплачена послуга. Крім того, ринок стимулює диференціацію прибутків відповідно до кінцевих результатів господарської діяльності.

Концепції ринкового господарювання включають право суб'єкта господарювання оперативно розробляти і здійснювати ефективні задуми за рахунок гнучкого управління економічними інтересами. Вони не відкидають прямого централізованого впливу, коли це необхідно. Небезпечна не централізація як така, а перевищення її міри, відрив вказівок і рекомендацій центральних структур управління економікою від економічних інтересів суб'єкта господарювання.

Загальнолюдська практика господарювання виробила два фактори, що спонукають усіх учасників виробництва працювати сумлінно й

високоєфективно. Це, з одного боку, реальна можливість значного економічного зиску, відчутного виграшу на основі підприємницьких управлінських рішень та гнучких багатоваріантних маневрів, а з іншого — цілком реальна можливість провалу, тобто неминучої економічної відповідальності за рішення, що приймаються.

Можливість економічного провалу визначається реальними умовами господарської діяльності, рівнем наукової зваженості запрограмованих маневрів. Будь-яка форма господарювання й підприємницької діяльності, що припускає підвищення витрат виробництва або відстає щодо оновлення продукції, призводить до втрати споживачів на користь конкурентів. Звідси неминуче падіння прибутків і, якщо не буде вжито ефективних заходів, банкрутство.

При пануванні адміністративно-командних методів керівництва для суб'єктів господарювання (велике підприємство чи окремий працівник) головне завдання полягає не в тому, щоб досягти максимуму (це пов'язано з додатковими витратами зусиль, часу, ресурсів), а тому, щоб бути не гіршим за інших і мати приховані резерви на випадок нових завдань. Об'єкт управління боїться лише покарання за невиконання команди, економічної ж мотивації заповзятості.

1. Характеристика товарного виробництва.

1. Історично визначають два основні типи організації економіки:

- *натуральне господарство;*
- *товарне господарство.*

Перший тип - це така форма організації виробництва, за якою продукти виробляються для внутрішнього споживання з такими головними рисами:

- відстала техніка і технологія виробництва;
- малопродуктивна ручна праця;
- відірваність економічних суб'єктів;
- безпосередній розподіл продуктів праці.

Другий тип - це така форма організації виробництва, за якою продукти виробляються для подальшого обміну на ринку з такими головними рисами:

- розвинутий поділ праці;
- економічна відокремленість суб'єктів;
- еквівалентність обміну;
- використання грошей, тобто платність відносин;
- наявність конкуренції.

Товарне виробництво можливо класифікувати за певними критеріями:

1. За фактом використання грошей:

- *бартерне*, тобто з прямим обміном товарів без посередництва грошового еквіваленту;
- *грошове* тобто за обов'язковою участю грошей.

2. За складністю:

- *просте* з поєднанням однією особою функцій виробника і власника, тобто без використання найманого труда при перевазі ручної праці;
- *підприємницьке* з обов'язковим залученням найманих робітників при значному розвитку інших чинників виробництва.

3. За номенклатурою продукції:

- *зі стабільною номенклатурою* при слабкому технологічному розвитку;
- *зі змінною номенклатурою* при постійному оновлюванні технологій.

Товарне виробництво має довготривалу історію, проходить певні етапи розвитку. Найвищою формою існування товарного господарства є ринкова система.

У сучасній науковій літературі, у політичних і законодавчих документах поняття "ринкове господарство" нерідко ототожнюють з такими поняттями, як "ринок", "ринкова економіка", "ринкова організація виробництва". Ці поняття в цілому можна використовувати як тотожні для економічних систем, господарська діяльність яких ґрунтується на конкуренції.

В економічній системі ринкове господарство, з одного боку, є сферою обміну, сукупністю купівлі-продажу, які відбивають збалансування попиту і

пропозиції, рівновагу вигоди для господарських суб'єктів; з другого — воно генерує безперервність процесу відтворення, його цілісність. Виходячи з останнього, ринок є складовою, компонентом ринкового господарства. Ринкова економіка — це сфера прояву і відтворення відносин товарного виробництва.

Ринок є механізмом, за допомогою якого товарно-грошові відносини перманентно виявляються у господарському житті. Формуючи конкурентне середовище, ринок є ефективним організатором товарного виробництва.

Ринок як спосіб організації товарного виробництва можна зобразити у вигляді схеми, наведеної на рис. 2.

Рис.2 - Схема ринкової економіки

Ринкова економіка передбачає необхідність чітких відповідей на запитання:

Що і в якому обсязі виробляти?

Які будуть витрати виробництва?

Для кого призначена вироблювана продукція?

Який життєвий цикл виробленого товару?

2. Ринкова економіка та її структура. Функціонування конкурентного ринку

Ринкове господарство є сучасним середовищем товарного виробництва.

Ринок - це механізм функціонування ринкового господарства, тобто частина останнього.

Кінцева мета товарного, а тому і ринкового господарства - додатковий продукт у різних формах (прибуток, рента, відсоток). Саме матеріальний інтерес обґрунтовує поведінку суб'єктів ринку.

Визначимо головні риси ринкової економіки.

1. Вільний вибір видів і форм діяльності, зокрема, підприємництва.
2. Багатоукладність економіки з домінуванням приватної власності.
3. Рівні права ринкових суб'єктів з різними формами власності.
4. Економічна відокремленість товаровиробників.
5. Саморегулювання господарської діяльності, зокрема, вільне ціноутворення.
6. Панування чесних зв'язків між економічними агентами, зокрема, в конкурентній боротьбі.
7. Розвиненість ринкової інфраструктури, тобто організацій, які забезпечують стійке функціонування суб'єктів економіки.
8. Договірний (партнерський) характер відносин ринкових агентів. Основними суб'єктами ринкової економіки є фізичні особи, групи партнерів, колективи організацій та установ, юридичні особи в різноманітних формах.

Слід відзначити суттєві зрушення в структурі сучасних ринкових агентів.

Зростає роль малого і середнього бізнесу, особливо у впровадженні нових інформаційних технологій. Значна роль невеликих суб'єктів у перехідних до ринку системах, насамперед, для формування середнього класу як соціальної бази ринкових перетворень.

Ринкове господарство має деякі обмеження, які воно не в змозі

подолати самотійно:

- економія на витратах може спровокувати екологічні катаклізми, порушення безпеки людей;
- порушення принципів чесної конкуренції, що потребує державного контролю;
- неможливість соціального захисту деяких категорій населення;
- неможливість значного фінансування так званих колективних потреб (оборона, дипломатія, державна безпека та ін).

Зазначені моменти вирішуються шляхом державного втручання в економіку.

Ринок як механізм існування ринкового господарства має дуже складну структуру. Він є полісистемним утворенням з такими основними складовими:

1. Ринок споживчих (кінцевих) товарів і послуг.
2. Ринок факторів виробництва, зокрема:
 - ринок капіталу;
 - ринок праці;
 - ринок землі й природних ресурсів;
 - ринок підприємницьких послуг.
3. Фінансово-кредитний ринок, зокрема, ринок цінних паперів і валютний ринок.
4. Ринок технологій та інформації.

За територіальною ознакою визначають такі форми ринків:

- світовий;
- міжнародні;
- регіональні;
- національні;
- місцеві (обласні, районні та ін.).

За легальністю існування відзначають:

- легальний (офіційний) ринок;
- тіньовий ринок з визначенням так званих "сірого" зі законними

видами діяльності й "чорного" з видами діяльності, що заборонені.

За ознакою конкуренції треба виділити такі ринки:

- досконалої конкуренції;
- недосконалої конкуренції, зокрема, монополістичної конкуренції, ринки олігополій та монополій.

Окремо слід визначити *ринкову інфраструктуру* з наступними головними елементами:

- біржі, торги, аукціони як змагальні об'єкти;
- ярмарки;
- торгово-промислові палати;
- консультаційні (консалтингові), страхові, аудиторські, маркетингові компанії;
- холдинги та ін.

Сутність кожної зі зазначених складових ви повинні прокоментувати самостійно.

Треба відзначити основні функції ринку:

- 1) створення передумов для функціонування об'єктивних законів;
- 2) забезпечення еквівалентності економічних відносин;
- 3) поширення інтернаціоналізації господарського життя;
- 4) створення економічних передумов для демократизації суспільного життя;
- 5) вимір витрат, насамперед, витрат праці людей;
- 6) стимулювання структурних зрушень в економіці;
- 7) розвиток засад чесної конкуренції.

Ринкова економіка — це сфера прояву та відтворення відносин товарного виробництва. Оскільки ринкове господарство повністю зумовлюється наявністю та функціонуванням товарного виробництва, як, і навпаки, останнє наповнюється ринковими відносинами, то можна вважати, що ***ринкова економіка є не що інше, як товарне виробництво.***

Товарно-грошові відносини визначаються тими об'єктивними засадами, які відтворюються господарським життям суспільства. Це, у свою чергу,

відбиває діалектику продуктивних сил і економічних виробничих відносин, а в певній частині є матеріалізованим підсумком поглядів та уявлень суб'єктів господарювання.

Не існує окремо товарно-грошових відносин, які за своєю суттю є ринковими, і власне економічних виробничих відносин при пануванні ринкового середовища.

Товарне виробництво, а в наш час — ринкова економіка є матеріалізацією товарно-грошових відносин, що виступають суспільною формою розвитку продуктивних сил. У цьому зв'язку з цим важливо враховувати два принципових моменти.

1. Економічні виробничі відносини зароджуються в продуктивних силах, а не в системі управління. Інакше економічні виробничі відносини можна було б "творити" за бажанням політиків. На ділі ж право, в кращому випадку відображає економічну дійсність. Економічне середовище не створюється голосуванням та референдумами. Те, що можливе в політиці, неможливе в економіці, в господарському житті, хоч перша й впливає на другу та навпаки.

Перспективи розвитку організаційно-економічних виробничих відносин, ринкових за своєю суттю, зумовлюються характером та рівнем розвитку продуктивних сил. Саме в розвитку останніх слід шукати становлення ринкових відносин.

2. Чисті, тобто одноукладні економіки в природі суспільного буття не зустрічаються. І будь-які спроби ліквідувати багатоукладність, різноманітність форм власності та господарювання означають відмову від ринкової економіки, законів товарного виробництва, тобто відпрацьованих віками регуляторів господарського життя.

Перехід до ринкової економіки — це тривалий і багатогранний процес. Він зумовлюється такими чинниками, як приватна власність і форми господарювання, що відповідають їй.

Приватна власність в умовах соціально орієнтованого ринкового

господарства — це спосіб творення суспільних продуктивних сил на основі економічної свободи людини, реалізації її матеріального інтересу і господарської підприємливості. Вона ґрунтується на принципах: досягати успіхів завдяки своїм здібностям і розумному ризику, господарювати з прибутком. Відсутність приватної власності означає нічийність та безгосподарність. Саме через відсутність донедавна у вітчизняній економіці приватної власності та форм господарювання, що відповідають їй, суспільне виробництво не було включене в систему принципів і законів товарного господарства. Звідси — економічно неефективне господарювання.

Вільне підприємництво — одна з передумов ринкової економіки.

Аналізуючи проблему підприємництва з погляду політекономічної теорії, слід мати на увазі, що цей соціально-історичний феномен — не абстрактне поняття. Воно завжди розвивається в певному історичному та соціальному середовищі. Однак обов'язковою умовою й ознакою підприємницької діяльності є свобода економічної самодіяльності людини, її самостійність у виборі варіантів рішень, за якими стоять комерційний успіх, прибуток або ж банкрутство зі всіма його наслідками.

Сутністю підприємництва є самостійне, ініціативне господарювання, а його метою — діловий успіх у вигляді прибутку, особистий дохід. Основними його рисами є постійний ризик, матеріальна відповідальність, організаційно-господарське новаторство, раціоналізм, ефективне використання ресурсів. Підприємництво має такі форми: *індивідуально-приватне, асоційоване, державне, індивідуально-сімейне*.

Необхідним інститутом ринкового господарства є гроші, їх конвертованість. Це кисень для ринкового організму. За наявності дієздатного грошового інструментарію в споживача з'являється реальний важіль впливу на виробництво, а у виробника — реальний стимул інтенсивніше працювати, щоб багатіти, „бо гроші — це багатство, а багатство — це гроші” (А. Сміт).

Ще у XVIII ст. відкрита класична закономірність: маса грошей, помножена на швидкість їх обігу, повинна дорівнювати обсягу випущених

товарів, помноженому на рівень цін. Якщо ця рівновага порушена, то необхідно скоригувати одну з чотирьох складових.

Величезне значення для становлення ринкового середовища мають ціни, зокрема інститут вільного ціноутворення. Поза останнім існування саморегулюючих систем ринкових відносин неможливе. Вільне ціноутворення — це пункт перехрещення попиту й пропозиції, неминуче самокоригування, реагування на інтереси споживача залежно від стану виробництва, економії витрат.

Перелік передумов формування ринкового середовища можна значно продовжити, включивши, зокрема, стимулюючу податкову політику, еквівалентні відносини у сфері праці та найму робочої сили, відкритість національних економік, орієнтацію їх на міжнародний поділ праці, можливість світового обміну, зв'язки зі світовим ринком.

Перехід до ринкової економіки ні за яких обставин не може бути здійснений "кавалерійською атакою", цей процес не може бути легким і безболісним. При цьому треба взяти до уваги, що в сучасному світі з понад 170 країн ринкової економіки тільки понад 30 належать до багатих розвинутих країн.

Загальновизнаними ознаками товарного виробництва, тобто ринкової економіки, є:

- багатоукладність економіки, у тому числі й приватний сектор, нормальне функціонування приватної власності;
- економічна відокремленість, тобто повна економічна самостійність та економічна відповідальність товаровиробників;
- панування еквівалентних, тобто економічно справедливих зв'язків і відносин між суб'єктами господарювання;
- реальна дієздатність товарно-грошового інструментарію, і насамперед грошей, цін;
- розвинутість ринкової інфраструктури — різних бірж та їхніх інститутів, маркетингових служб, інформаційно-посередницьких та інших

фірм.

Якщо в будь-якій системі господарювання цих ознак, перелік яких можна значно продовжити, немає, то вона не є товарним виробництвом зі всіма наслідками. Головним при цьому є те, що виробничі відносини не є товарно-грошовими, а отже, і економічними. З одного боку, пануючі в нетоварному виробництві відносини відтворюються як власне господарські, а з другого — як організаційно-технократичні. Звідси неминучі конфронтаційність виробничих відносин, їх ідеологізація, агресивне відторгнення основних рушійних сил суспільного прогресу.

Ринкова економіка і пов'язані з нею цивілізовані "правила гри" у сфері управління та господарювання не розвинулися раніше, ніж у вітчизняній економіці почнеться широкий реальний процес роздержавлення та приватизації, формування соціально-економічного середовища ринкового господарювання.

Приватизація — це формування прошарку власників, господарів. Поява їх неможлива без утвердження в суспільстві приватної власності, приватного сектору економіки.

Гуманістичний пафос нетоварного виробництва не врахував однієї "дрібниці": людина — істота не лише суспільна, а насамперед - біологічна. Отже, поведінкою її керують матеріальні потреби, які виступають як економічні інтереси.

Ринкова економіка є тим середовищем, у якому потрібні умови конкурентного господарювання, тобто вільний доступ кожного члена суспільства до будь-яких видів економічної діяльності.

3. Конкуренція та монополія.

Сучасна ринкова система об'єднує конкурентні й монопольні складові. З погляду кількості покупців і продавців, що взаємодіють на ринку, відрізняють такі головні форми конкуренції:

- досконала (чиста) з великою чисельністю продавців і покупців;

- недосконала з обмеженою чисельністю сторін.

Більш конкретно фактор кількості визначається в таких назвах.

- поліполія (багато продавців і покупців) як синонім чистої конкуренції;
- олігополія з малою кількістю продавців і великою кількістю покупців;
- монополія з одним продавцем і великою кількістю покупців.

Крім того, відзначають такі особливі форми:

- олігопсонія з малою кількістю покупців і значною кількістю продавців;
- монопсонія з одним покупцем і великою цифрою продавців;
- дуополія (білатеральна монополія) з взаємодією одного продавця і одного покупця;
- обмежена монополія з одним продавцем і малою кількістю покупців;
- природна монополія з унікальним становищем за рахунок володіння рідкісними ресурсами й державними гарантіями недопущення конкурентів (в Україні це постачання електроенергії, комунальних послуг населенню, залізниця і деяке інше).

Організаційні форми існування монополій, як правило, визначають такі:

- пул;
- корнер;
- картель;
- синдикат;
- трест;
- концерн;
- конгломерат.

Особливою і зростаючою формою монополізму в сучасних умовах є монополія на об'єкти інтелектуальної власності: винаходи, товарні знаки, торгові марки та інше. Державний та міжнародний захист прав інтелектуальної власності є одним з пріоритетів сучасної економіки.

Конкурентна боротьба здійснюється за допомогою таких основних форм:

1. Цінова конкуренція за рахунок зниження цін або витрат при незмінних

цінах.

2. Нецінова конкуренція за допомогою реклами, зростання якісних характеристик товарів, поліпшення гарантійного і сервісного обслуговування, внутрішньофірмового постачання за вигідними умовами, постачання в межах міжнародних економічних угруповань або угод.

3. Недобросовісна конкуренція з використанням методів, які заборонені законом.

Державне регулювання конкуренції та монополізму вперше було здійснено в США з прийняттям закону Шермана в 1890 р. В Україні діють Закони "Про обмеження монополізму і недопущення недобросовісної конкуренції в підприємницької діяльності" та "Про захист економічної конкуренції".

Контрольні питання

1. Яку структуру мають відносини власності? Який зв'язок привласнення і відносин власності?

2. Які основні типи суспільного господарювання?

3. Що таке товарне виробництво?

4. Які умови і причини існування товарного виробництва?

5. Охарактеризуйте поняття "товар".

6. Що таке "споживна вартість" і "вартість" товару? Чим вони відрізняються і який їх внутрішній взаємозв'язок?

7. Як впливають на величину вартості товару продуктивність та інтенсивність праці?

8. Охарактеризуйте основні теорії вартості.

9. Розкрийте сутність ринкової інфраструктури та її соціальну роль.

10. Чому в сучасному ринковому господарстві існують тіньові відносини та зв'язки?

11. Розкрийте сутність і структуру тіньового сектору економіки.

12. Які основні причини посилення тіньової економіки на сучасному етапі?

13. У чому полягають переваги і недоліки монопольної організації ринку порівняно з організацією типу досконалої конкуренції?

14. З якими економічними процесами пов'язане формування олігополістичної структури ринку?

15. Яке значення має конкуренція у розвитку сучасного ринкового господарства?

16. Охарактеризуйте роль держави в регулюванні ринкова конкурентних відносин.

Змістовий модуль 2.

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ РИНКОВОЇ ЕКОНОМІКИ

Тема 2.1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ МІКРОЕКОНОМІКИ

Основні питання теми

1. Мікроекономічний рівень господарювання і форми його організації.
2. Попит та пропозиція. Механізм досягнення рівноваги.
3. Витрати виробництва і прибуток.
4. Капітал і підприємництво в умовах ринку.

Ключові слова: макроекономіка, мікроекономіка, *глобально-економічному* рівнях господарювання, попит, пропозиція, ціноутворення, витрати виробництва, прибуток, гроші, грошовий обіг, грошова політика, ціновий рівень, капіталізація, підприємництво, ринкова рівновага, собівартість.

Введення

Економічна теорія вивчає функціонування економічної системи, насамперед, на *мікроекономічному, макроекономічному та глобально-економічному* рівнях господарювання.

Мікроекономічний рівень господарювання охоплює, по-перше, економічно відокремлені одиниці, такі, як об'єднання, фірми, підприємства, домогосподарства; по-друге, окремі ринки, конкретні ціни і конкретні товари та послуги.

В економіці поняття *господарювання* досить широке. Це не лише виробництво продуктів (товарів), а й будь-яка діяльність в економічному, соціальному, правовому, екологічному, територіальному тощо просторі, що обумовлена взаємовідносинами між споживачами та продавцем.

Виходячи з цього, *мікроекономічний рівень господарювання* — це система відносин діяльності мікроекономічних господарських суб'єктів щодо оптимізації співвідношення попиту та пропозиції.

Ринкова економіка має лише два суб'єкти мікроекономічного рівня

господарської діяльності:

- домашні господарства (сім'я);
- підприємства.

Першим суб'єктом є *домашні господарства* (сім'я). З погляду економіки домашня діяльність належить до господарювання, де господар не виробляє продукцію (товари), а задовольняє потреби свої і своєї сім'ї через ринок або поза ним. За умов домашнього господарювання задоволення своїх потреб обмежено можливостями господарника (матеріальними та фізичними).

Це призводить до необхідності виходу суб'єктів господарської діяльності за межі домашнього господарювання, що здійснюється двома шляхами:

- 1) залученням до домашнього господарювання найманих робітників (постійно, тимчасово чи періодично) за відповідну платню;
- 2) поєднанням функцій домашнього господарника та найманого робітника за відповідну платню.

Такі два шляхи перетворюють домашнє господарювання на діяльність, що економічно відповідає виробничій, тобто у діяльність не домашнього господарювання. Домашній господарник за наявності платні за свою діяльність перетворюється у виробника продукції чи послуг у формі товарів, не обмежується домашнім господарюванням і виходить на ринок (робочої сили, товарів тощо).

1. Мікроекономічний рівень господарювання і форми його організації

Мікроекономічний рівень досліджень охоплює діяльність окремих господарських одиниць, також окремі товари, галузі й ринки. Визначають два основні суб'єкти мікроекономіки:

- 1) домашні господарства, зокрема, конкретні особи;
- 2) фірми (підприємства).

Домогосподарства виконують переважно споживчі функції, задовольняючи потреби через ринок або поза ним, тому мають такі головні

риси:

- є суб'єктами господарювання;
- господарська діяльність спрямована на задоволення особистих потреб;
- засоби виробництва при застосуванні у власному господарстві не є капіталом;
- праця не є чинником самостійного виробництва;
- не виникають внутрішні виробничі відносини.

Домашні господарства виконують три основні групи функцій:

1) особисте кінцеве споживання товарів і послуг або власного виробництва, або ринкового походження;

2) заощадження і участь у накопиченні капіталу такими шляхами:

- відкриття депозитів у кредитних установах;
- купівля акцій підприємств;
- надання позик, зокрема, з використанням боргових документів, наприклад, облігацій;

3) надання інших чинників виробництва - найманої праці, землі й природних ресурсів, підприємницьких здібностей.

Кінцеве споживання в межах домашнього господарства здійснюється завдяки доходам у наступних формах:

- доходи від самостійної праці з власними активами, переважно, у натуральному вигляді;
- зарплата від найманої праці, звичайно, у грошовій формі;
- капіталізовані доходи, або доходи у вигляді ренти, відсотків, гонорарів та ін.;
- трансфертні платежі в формі субсидій, дотацій, пенсій, стипендій, матеріальної допомоги, пільг та ін.

Фірма (підприємство) - другий основний суб'єкт мікроекономіки, товаровиробник і основна виробнича ланка з такими головними рисами:

- обов'язкова державна реєстрація як юридичної особи з назвою, статутом, розрахунковим та іншими рахунками, веденням обліку, печаткою,

товарним знаком;

- виробництво товарів;
- постійне відновлення виробничих дій, або індивідуальне відтворення;
- проходження життєвого циклу виробничої діяльності з такими

основними фазами:

- a. створення;
- b. розвиток;
- c. криза;
- i. санація (оздоровлення);
- e. банкрутство;
- f. ліквідація (закриття).

У ринковій системі визначають такі головні організаційні види суб'єктів господарювання на мікрорівні:

- фізична особа, тобто окрема людина чи сім'я;
- юридична особа - фірма (підприємство).

Визначимо основні організаційні форми підприємств :

- приватне підприємство на власності фізичної особи;
- колективне підприємство на власності трудового колективу, зокрема,

так зване народне підприємство;

- господарське товариство з різними видами відповідальності (обмеженою, додатковою, повною);

- підприємство на власності об'єднань громадян;
- комунальне підприємство на власності територіальної громади;
- державне (загальнодержавне) підприємство, зокрема, так зване

казенне;

- спільне підприємство, зокрема, підприємство з іноземними інвестиціями.

Економічна наука вивчає різноманітні аспекти поняття організації:

— організація як економічне поняття підприємства у загальному значенні цього слова;

- організаційні відносини;
- організаційна структура;
- організаційні форми тощо.

У контексті цього розділу мова йдеться про **форми організації господарювання на мікроекономічному рівні**. Туї філософське співвідношення понять форми та змісту набуває такого вигляду:

зміст — господарська діяльність на мікроекономічному рівні;

форма — організація господарської діяльності на мікроекономічному рівні.

Зміст господарської діяльності зумовлюється об'єктом господарювання, власністю, галуззю чи сферою, технологією, технікою, територіальним розміщенням тощо.

Форма організації господарської діяльності зумовлена її змістом і формує (чи начебто будує) найзручніше "помешкання" для життєвого циклу та індивідуального відтворення підприємства — поділ праці, її оплата та стимулювання, матеріальне, технічне, фінансове, інформаційне забезпечення, маркетинг, планування, менеджмент тощо, тобто зміст дає уявлення про те, що може виробляти підприємство, а форма — як організовується діяльність підприємства.

2. Попит та пропозиція. Механізм досягнення рівноваги.

Попит і пропозиція є невід'ємними категоріями ринкової організації господарювання, що виражають об'єктивні економічні відносини товарного виробництва. З розвитком суспільної організації товарного виробництва і змінами в системі господарювання змінюються конкретні способи мікро- і макроекономічного регулювання попиту і пропозиції. Незмінним залишається загальноекономічний зміст цих категорій ринкової економіки.

Попит визначає сукупну суспільну чи ринкову потребу в товарах (послугах), яка зумовлена платоспроможністю і виражена в грошовій формі. Попит завжди конкретно визначений, має властивість динамічно

змінюватись під впливом низки факторів. Розглянемо принципові моменти, що уточнюють поняття економічного змісту попиту. По-перше, останній тісно пов'язаний з реальними суспільними потребами, але не збігається з їхньою кількісною визначеністю. По-друге, попит залежить від платоспроможності покупців, тобто від забезпеченості потенційної потреби в товарах і послугах грошовим покриттям. Отже, універсальною формою вираження попиту є гроші (обсяг сумарної вартості товарів чи послуг, що можуть бути куплені). По-третє, суб'єкт попиту репрезентує сферу споживання (виробничого чи особистого) і представлений на ринку покупцем. Об'єктами попиту можуть бути будь-які об'єкти ринкових відносин, що мають вартісну оцінку і певну корисність для споживання.

Пропозиція представлена результатами господарської діяльності (виробництва), що набувають товарного вигляду і можуть бути доставлені на ринок у певному обсязі й у певний час. Як функція і результат товарного виробництва пропозиція представлена відповідними суб'єктами — продавцями. Еволюція товарного виробництва і розвиток суспільного поділу праці зумовили переміщення функції реалізації товарів та послуг на ринку від безпосереднього виробника до торгівлі. Вплив цієї функції на стан пропозиції може бути вагомим, але вирішальною передумовою ринкової пропозиції залишається обсяг виробництва. Розбіжність у кількісній визначеності виробництва певних продуктів чи послуг та пропозиції їх може зумовлюватися відставанням у розвитку виробничої інфраструктури, що відповідає за своєчасну появу результатів виробництва на ринку (транспорт, зв'язок, заготівля). Іншою причиною можуть бути технологічні та організаційно-економічні порушення, що призводять до невідповідності споживчих якостей вироблюваної продукції чи послуг наявному попиту.

Таким чином, **попит** - це ринкова потреба в товарах, яка зумовлена суб'єктивними бажаннями споживача та його платоспроможністю, що має вираз у грошовій формі.

Пропозиція - обсяг продукції, що постачається на ринок для продажу.

Співвідношення попиту і пропозиції залежно від рівня аналізу характеризує макро- чи мікроекономічні процеси. На макроекономічному рівні розглядається співвідношення сукупних попиту та пропозиції, які є характеристиками суспільного процесу відтворення в цілому. Мікроекономічною характеристикою є співвідношення ринкового попиту та ринкової пропозиції.

Співвідношення сукупних попиту і пропозиції показує можливості суспільного виробництва щодо задоволення народногосподарських і особистих потреб. Воно характеризується певними галузевими пропорціями виробництва валового суспільного продукту (національного чи кінцевого) порівняно з пропорціями споживання продуктів відповідних галузей (або з потребою в них). Зіставлення відповідних показників виробництва і споживання, а саме їх вартісно-грошових обсягів, що реально сформувалися в народному господарстві, визначає співвідношення сукупних попиту та пропозиції, їх відповідність чи незбалансованість.

Високим рівнем відповідності сукупної пропозиції сукупному попиту характеризується змішана економіка країн Західної Європи, США, Японії тощо.

Характерним для їхніх економік є наступне співвідношення:

$$\text{ПО}_C = \text{ПР}_C, \quad (5)$$

де ПО_C — сукупний попит;

ПР_C — сукупна пропозиція.

Сукупна пропозиція не обов'язково формується лише за рахунок внутрішнього виробництва. Додатковим джерелом задоволення сукупного попиту є імпорт продукції. У збалансованій змішаній економіці частина сукупного попиту може покриватися за рахунок імпорту товарів на кошти від експортних операцій з іншими товарами.

Отже, попередня рівність буде такою:

$$\text{ПО}_C = \text{ПР}_C \pm (E/I) \quad (6)$$

де E — експорт;

I — імпорт.

Нерівність пропозиції може бути двох видів. За умов хронічної стагнації при дефіцитності виробництва характерним є перевищення попиту над пропозицією, тобто:

$$ПО_C > ПР \pm (E / I). \quad (7)$$

І навпаки, кризі перевиробництва відповідає нерівність

$$ПО_C < ПР_C \pm (E/I). \quad (8)$$

Між попитом і пропозицією існує складна взаємозалежність, яка у підсумку описується категорією *кон'юнктура ринку*, тобто певна комбінація величин пропозиції та попиту в трьох якісних формах: ринкової рівноваги, дефіциту і перевиробництві.

Ринкова рівновага - рівність величин зазначених параметрів.

Перевищення попиту над пропозицією має назву *дефіциту*, а перевага пропозиції над попитом є *перевиробництвом*.

У масштабах національної економіки, або на макрорівні, визначають *сукупний попит і сукупну пропозицію*.

Фактори, що визначають пропозицію і попит, підрозділяються на об'єктивні й суб'єктивні. До головних факторів попиту відносять такі:

- рівень цін на певний
- товар;
- рівень цін на *сунуті* товари, які заміняють або доповнюють даний;
- рівень грошових доходів;
- кількість споживачів на ринку;
- уподобання, смаки й переваги споживачів;
- державне регулювання, наприклад, податки або субсидії;
- природнокліматичні умови.

До основних факторів пропозиції включають наступні:

- рівень цін на певний товар;
- рівень цін на чинники виробництва;
- якісні характеристики виробничих чинників;
- мода, традиції та інші суб'єктивні моменти;
- природнокліматичні та географічні особливості;
- кількість виробників(продавців) на ринку;
- вплив держави на виробничу діяльність (податки, субсидії, пільги).

Еластичність попиту - це відносна (відсоткова) зміна його величини при зміні іншого чинника (власної ціни, ціни супутнього товару, доходу) на одиницю (один відсоток).

Еластичність пропозиції - це відносна (відсоткова) зміна її величини при зміні іншого чинника, насамперед, власної ціни товару, на один відсоток.

При цьому визначають еластичний, нееластичний, одиничний, абсолютно еластичний та абсолютно нееластичний попит або пропозицію.

Закон попиту наголошує: при інших рівних умовах ціна товару і величина попиту на нього мають зворотну (негативну) залежність.

Графічно зазначена залежність виглядає як спадна крива.

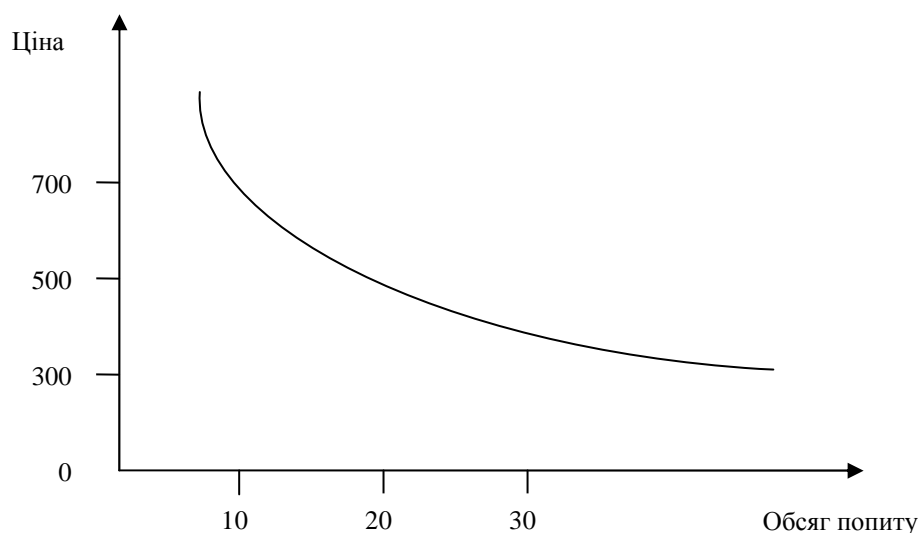

Рис.3 – Графік обсягу попиту

Закон пропозиції наголошує: при інших рівних умовах ціна і пропозиція

товару мають пряму (позитивну) залежність.

Графічно це має вигляд висхідної кривої.

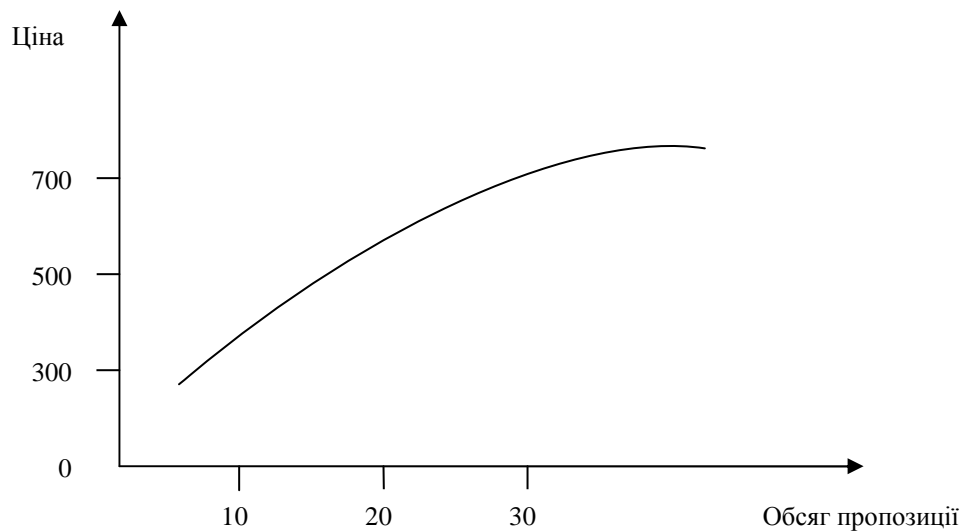

Рис.3 – Графік обсягу пропозиції

Якщо в одній системі координат побудувати обидві лінії, ми отримаємо ринкову рівновагу в точці перетину з визначенням рівноважної ціни й рівноважного обсягу.

Ринкова рівновага може бути стійкою або нестійкою, з коливанням цін чи величин попиту і пропозиції. Під час дефіциту виникає тенденція до підвищення цін, а при перевиробництві - до їх зниження, що врешті-решт встановлює рівноважні показники.

З процесу виробництва товар виходить як носій вартості.

Вартість товару — це кількісна визначеність втіленої в ньому уречевленої та живої праці. Важливою її складовою є витрати виробництва, які визначаються після закінчення виробничого процесу. Виходячи з товаром на ринок, виробник достеменно знає, скільки він коштував йому як виробникові.

Для споживача на ринку товар представлений його споживною вартістю. Корисні якості товару є рушійною силою зацікавленості покупця у придбанні товару. Орієнтуючись на попередньо пропоновану продавцем ціну товару,

покупець визначає, чи вартий він тих споживчих якостей, що в ньому втілені, і чи зможуть вони задовольнити запити покупця.

На етапі виходу товару зі сфери виробництва діє закон вартості, що встановлює попередню вартісну пропозицію майбутнього ринкового обміну залежно від його ринкової вартості. Домінуючим законом ціноутворення в обігу стає закон попиту і пропозиції, який коригує вартість відповідно до споживної вартості товару. Ціна пропозиції та ціна попиту, що формуються під дією зазначених законів, зустрічаються на ринку, щоб знайти деяку середню величину ціни — ринкову ціну товару. Коливання ринкової ціни залежно від попиту і пропозиції об'єктивно обмежені в діапазоні, де для виробника нижня межа визначається вартістю середніх витрат виробництва, а верхня — граничною кількістю грошей у споживача, тобто рівнем його платоспроможності.

Значення ціни як грошового вираження вартості товару не є вичерпним: ринкова ціна фокусує складні економічні зв'язки між середніми суспільними умовами виробництва товару і можливостями його споживання. Як індикатор нормального зворотного зв'язку між виробництвом і споживанням, у процесі відтворення продукту ціна має встановлювати відповідність кількості та якості споживних вартостей із платоспроможним попитом, активно впливати на рівень і масштаби виробництва товару в межах середніх умов ефективності. Отже, визначальними факторами ринкової економіки є:

- 1) вартість товару;
- 2) співвідношення попиту і пропозиції, зумовлене передусім споживною вартістю товару.

На практиці використовують різні методи формування цін. Найбільш поширеним є метод "витрати плюс", коли до величини витрат додають певний відсоток планового прибутку. Крім того, існують методи залучення показника цінової еластичності попиту, коли визначають діапазон коливання цін в залежності від змін обсягу виробництва. Метод експертних оцінок застосовують для цінової політики на непередбаченому ринку.

Визначимо основні види ринкових цін:

- базові;
- номінальні (довідкові, біржові котирування);
- фактурні;
- виробничі;
- пропозиції;
- попиту;
- оптові;
- роздрібні;
- вільні ринкові;
- монопольні;
- світові.

Треба зазначити специфічні назви цін: курси валют і цінних паперів, тарифи на послуги, ціни чинників виробництва (зарплата, відсоток, рента).

3. Витрати виробництва і прибуток.

Процес виробництва завжди пов'язаний з використанням робочої сили та засобів виробництва, які втілюються в продукті. Останній характеризується корисністю (споживною вартістю) і трудомісткістю, тобто певною кількістю затраченої праці. Чим продуктивніша праця, тим нижча трудомісткість одиниці створеного продукту.

Проте частина вартості продукту, що втілює в собі вартість засобів виробництва (уречевлена праця), існує ще до процесу виробництва. Вона лише переноситься на нього у вигляді вартості матеріальних витрат, а жива праця робітника створює чистий продукт.

Повторення виробництва можливе тоді, коли засоби виробництва і робоча сила відтворюються. Для цього з вартості, отриманої після реалізації продукту, відповідна частина виділяється на заміщення вартості засобів виробництва та робочої сили, спожитих у процесі виробництва. Частина вартості товару, що має бути знову авансована на продовження виробництва,

визначається як **витрати виробництва**.

Потреба у відтворенні робочої сили вимагає формування у фазі виробництва як необхідного, так і додаткового продукту. При цьому витрати підприємця (підприємства) на створення продукту відрізняються від витрат суспільства

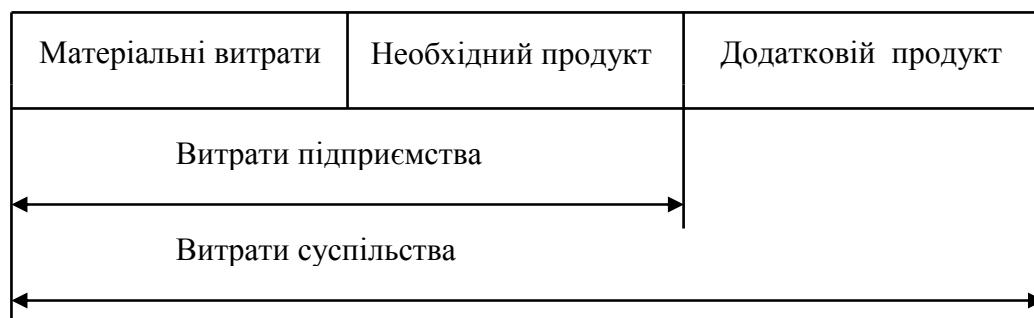

Рис.5 – Структура продукту

Витрати виробництва — це те, у що обходиться створення продукту підприємству. Водночас суспільні витрати на створення продукту включають також додаткову працю, втілену в додатковому продукті. Витрати виробництва благ — це загальноекономічна категорія. Процес виробництва являє собою продуктивне споживання факторів виробництва, заміщення яких є необхідною умовою процесу відтворення.

Витрати підприємства складаються з двох елементів:

- 1) матеріальні витрати;
- 2) необхідний продукт як джерело майбутньої оплати праці найманих робітників.

Витрати суспільства складаються з витрат виробництва і додаткового продукту.

Матеріальні витрати являють собою вартість, яка переноситься з засобів виробництва на кінцевий продукт.

Необхідний та додатковий продукти в сумі дають величину нової вартості.

Собівартість - це грошове вираження витрат виробництва.

Визначимо основні види витрат:

- альтернативні (вмінені), тобто пов'язані з можливістю іншого, альтернативного використання ресурсів;
- зовнішні (явні), тобто пов'язані з придбанням ресурсів;
- внутрішні (неявні), тобто пов'язані з використанням власних ресурсів;
- бухгалтерські, тобто відповідні чинному законодавству;
- економічні як сума зовнішніх і внутрішніх;
- постійні, які не залежні від обсягу продукції - амортизація, орендна плата та ін.;
- змінні, тобто залежні від обсягу продукції;
- повні (сукупні) як сума постійних і змінних витрат;
- середні сукупні - сукупні на одиницю продукції;
- середні постійні - постійні на одиницю продукції;
- середні змінні - змінні на одиницю продукції;
- трансакційні, тобто пов'язані з необхідністю нормальної організаційної діяльності;
- граничні - додаткові на виробництво останньої одиниці продукції.

Визначення граничних витрат дозволяє порівняти їх з граничним виторгом і за умови збігу зазначених величин отримати оптимальний обсяг продукції, який максимізує прибуток.

Однією з проблем виробника є зниження собівартості продукції такими головними шляхами:

- підвищення продуктивності праці;
- підвищення ефективності використання сировини й матеріалів, насамперед, їх економія;
- підвищення ефективності використання будівель, споруд, обладнання, наприклад, підвищення коефіцієнта змінності за формулою

$$K_z = K_{mz} : K_o, \quad (9)$$

де K_{mz} - кількість машино-змін, що відпрацьовані;

K_o - кількість одиниць обладнання.

Прибуток - різниця між виторгом від реалізації та собівартістю продукції. Інакше кажучи, *прибуток* - це підсумок перевищення виторгу над собівартістю, а перевага собівартості над виторгом описується показником *збитку*.

Прибуток є формою існування *чистого доходу* як різниці між вартістю і витратами виробництва, або грошового виразу додаткового продукту.

Слід підкреслити, що в торгівлі й суспільному харчуванні визначають показник валового доходу як різницю між виторгом від продажу і витрат при закупівлі.

Відрізняють валовий та чистий прибуток.

Валовий є простою різницею між виторгом і витратами. *Чистий* залишається після відрахування від валового показника податків, дивідендів та інших обов'язкових сплат.

Норма прибутку (P_n) визначається за формулою

$$P_n = P : K_a \times 100, \quad (10)$$

де P - маса прибутку від реалізації;

K_a - сума авансованого капіталу.

В умовах ринкового господарювання прибуток є головною метою і одночасно показником стану діяльності, а норма прибутку - головним узагальненим показником ефективності.

4. Капітал і підприємництво в умовах ринку.

Підприємництво, або підприємницька діяльність - це особливий творчий від діяльності людини з поєднання – різних чинників виробництва на власний страх і ризик з метою отримання прибутку.

Р. Кантільон (1680 - 1734) першим визначив підприємця як людину, здатну до виваженого ризику. Й. Шумпетер (1883 - 1950) називав підприємця економічним лідером, творцем інновацій.

Інновації - нововведення у виробничий процес.

Успіх підприємництва залежить від зовнішніх і внутрішніх чинників. До перших відносять роль держави, насамперед, законодавство, природні ресурси, поведінку інших людей. До других - достатній рівень стартового капіталу, ефективність чинників виробництва.

Капітал - це авансована вартість, яка у процесі свого руху приносить більшу вартість, тобто здатна до самозростання.

Існують різноманітні визначення капіталу, але слід звернути увагу на категорію "людський капітал" як вкладення в розвиток людини з метою отримання більшої віддачі. Таким чином, здійснюється приєднання людини до інших об'єктів авансування з метою прибутковості.

Відзначають три основні аспекти капіталу:

- техніко-економічний з підкреслюванням матеріально-речових запасів;
- організаційно-економічний, який пов'язаний з різноманіттям організації виробничого процесу, наприклад, при залученні зовнішніх активів;
- соціально-економічний з підґрунтям таких моментів;
- високорозвинене товарне виробництво;
- наявність мотивації до збагачення;
- певний ступінь концентрації виробництва і капіталу;
- відсутність власних засобів виробництва у частини населення, яка здатна до найманої праці;
- юридична свобода суб'єктів.

Капітальні витрати можливо підрозділити на дві великі частини: засоби виробництва і робочу силу. Як ми визначали в попередній темі, існують різні підходи до походження вартості в цілому та її складових.

Визначимо два основних підходи до впливу складових капіталу на створення вартості й додаткової вартості:

- марксистський;
- неокласичний.

Марксистський підхід спирається на наступні положення:

- умовою виробництва є повне відчуження найманого виробника від

засобів виробництва, який не має впливу на подальшу долю створеного товару; готовий товар належить власнику засобів виробництва;

- останній факт дає можливість власнику після реалізації товару сплачувати робітнику лише частину створеної вартості, а іншу частину привласнювати у вигляді додаткової вартості.

Таким чином, вартість визначається за формулою

$$W = C + V + M, \quad (11)$$

де C - постійний капітал, пов'язаний з придбанням засобів виробництва;

V - змінний капітал на придбання робочої сили,

M - додаткова вартість.

Найманий робітник за допомогою конкретної праці переносить вартість C на продукт, а за допомогою абстрактної - створює нову вартість $V + M$. Товар реалізується за величиною W , робітнику сплачують еквівалент V , компенсують витрати C і привласнюють M , тобто частина нової вартості безкоштовно надходить до кишені капіталіста.

Таким чином, робочий день розподіляється на необхідний та додатковий час з відповідним створенням еквіваленту V , тобто зарплати, і M .

Відрізняють абсолютну і відносну додаткову вартість. Перша спирається на збільшенні тривалості робочого дня або на зростанні інтенсивності праці. Друга форма пов'язана зі скороченням необхідного часу за рахунок зростання продуктивності праці.

Ефективність зазначеного підходу вимірюється показником норми додаткової вартості

$$M_d = M : V \times 100, \quad (12)$$

Інші підходи спираються на теорію факторів виробництва усіх чинників.

Так, виробнича функція Кобба-Дугласа має наступний вигляд:

$$\alpha = f(K); \quad (13)$$

$$1 - \alpha = f(L); \quad (14)$$

$$Y = A K^\alpha L^{1-\alpha}; \quad (15)$$

де Y - обсяг продукції;

A - коефіцієнт розмірності факторів;

K - капітал;

L – праця;

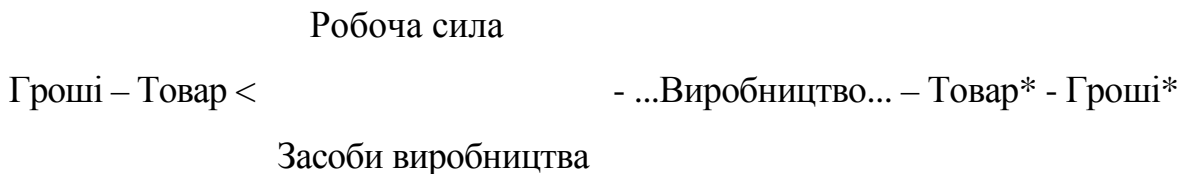
α - частка K у сумі витрат;

$1 - \alpha$ - відповідна частка L.

Теорія граничної продуктивності наголошує, що збільшення обсягу фактора здійснюється доти, доки величина граничного продукту не зрівняється з ціною певного фактора. Більш докладно цей момент ви вивчаєте в курсі мікроекономіки.

З функціональними формами визначають грошовий, виробничий та товарний капітал. Процес послідовного проходження усіх трьох форм має назву *кругообігу капіталу*.

Кругообіг нефінансових галузей має вигляд, наведений на схемі.

Кругообіг позичкового капіталу має вигляд: Гроші - Гроші*.

Кругообіг так званого *фіктивного капіталу* (цінні папери) описується таким чином: Гроші - Цінні папери - Гроші*.

Кругообіг капіталу як безперервний процес - *обіг капіталу*. Кількість оборотів на рік описується формулою.

$$n = 360 : O, \quad (16)$$

де 360 - кількість днів в господарському році;

O - тривалість одного обороту.

Різні частини капіталу обертаються з різною швидкістю. За зазначеним критерієм визначають основний та оборотний капітал.

Основний капітал - це знаряддя праці (будівлі, споруди, обладнання та ін.), які не втрачають натурального вигляду протягом експлуатації, переносять вартість на продукт частинами відповідно до зносу.

Розрізняють фізичний та моральний знос.

Фізичний знос пов'язаний з втратою первісних властивостей у підсумку природного впливу (наприклад, корозії або експлуатації).

Моральний знос пов'язаний з появою більш дешевих або більш ефективних засобів праці.

Процес втрати частини вартості при створенні товару і поверненні її після товарної реалізації має назву *амортизації*.

Амортизаційний фонд - це грошовий фонд підприємства, йа якому накопичуються кошти для подальшої заміни зношених знарядь праці або їх ремонту.

Норма амортизації На розраховується за формулою

$$Ha = A : Bn \times 100, \quad (17)$$

де *A* - річна сума амортизації;

Bn - первісна вартість знаряддя праці.

На практиці держава задає норми амортизації, а за їх показниками підприємства розраховують абсолютні розміри амортизації.

Оборотний капітал - це предмети праці, зарплата, нарахування на зарплату, відрядження та інші витрати, які втрачають первісний вигляд, переносять і повертають вартість за один оберт.

Капітал підрозділяється також на власний та позиковий. Існують галузеві особливості функціонування аграрного, торговельного, позичкового капіталів.

Контрольні запитання

1. Чим визначається господарська діяльність та чим вона відрізняється від будь-якої іншої діяльності людського суспільства чи людини?

2. Який рівень господарювання економічна наука визнає

мікроекономічним?

3. Якими економічними ознаками характеризуються суб'єкти мікроекономічного рівня господарювання?

4. Яких форм організації набуває господарювання на мікроекономічному рівні?

5. Розкрийте поняття "зміст господарської діяльності" та "форма організації господарської діяльності".

6. Як ринковий попит пов'язаний з суспільними потребами?

7. Розкрийте характер взаємозв'язку ринкової пропозиції та суспільного виробництва.

8. Яке значення має співвідношення ринкового попиту і ринкової пропозиції для формування мікро-і макроекономічних пропорцій?

9. Наведіть класифікацію факторів ринкового попиту та ринкової пропозиції.

10. Розкрийте значення поняття цінової еластичності для характеристики кількісної динаміки ринкового попиту та ринкової пропозиції.

11. Чим зумовлюються напрям і нахил графічних кривих ринкового попиту та ринкової пропозиції?

12. Чим визначаються різні якісні стани кон'юнктури ринку, і як вони змінюються?

13. Як ринкові ціни залежать від конкретної ринкової кон'юнктури?

14. Яка роль ціни рівноваги у формуванні економічних зв'язків виробника (продавця) і споживача (покупця)?

15. Перелічіть види та призначення цін, що використовують на ринку.

16. Дайте визначення категорії "витрати виробництва".

17. Які об'єктивні причини зумовлюють формування витрат виробництва?

18. Розкрийте сутність понять "вмінні витрати" і "змінні витрати".

19. У чому полягають особливості формування собівартості в різних галузях економіки?

20. Дайте кількісне та якісне визначення категорії "прибуток".

21. Який економічний зміст норми прибутку? Назвіть чинники, що впливають на його норму.

22. Перелічіть основні показники ефективності використання факторів виробництва.

23. Які умови необхідні для зростання капіталу?

24. У чому полягає різниця в поділі капіталу на постійний та змінний і основний та оборотний?'

25. Як функціонує капітал у сфері торгівлі?

26. Які особливості підприємницької діяльності у грошово-кредитній сфері?

Тема 2.2. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ МАКРОЕКОНОМІКИ

Основні питання теми

1. Механізм функціонування національної економіки.
2. Безробіття, інфляція та соціальний захист.
3. Саморегулювання та державне регулювання економіки
4. Кредитно-грошове регулювання.
5. Податкова система та фінансова політика.

Ключові слова: виробництво, макроекономіка, обмін, споживання, економічний кругообіг, суспільне відтворення, засоби виробництва, національний продукт, накопичення, інвестиції, трудовий потенціал, трансформація, безробіття, інфляція, кредити, гроші, регулювання, податкова система, політика.

Введення

Суспільне виробництво як виробництво на макрорівні (країна, міждержавні економічні об'єднання тощо) є виробництвом для задоволення людських потреб і перебуває в постійному русі, проходячи такі стадії: *власне виробництво, розподіл, обмін і споживання продуктів і послуг*. Усі ці чотири стадії суспільного виробництва, по-перше, взаємопов'язані в єдиному процесі і взаємодіють між собою; по-друге, перебувають у постійному економічному кругообігу. Для існування людського суспільства виробництво має постійно відновлюватись через свої чотири стадії, адже без особистого споживання неможливе існування людей. Для цього потрібні постійне виробництво, розподіл та обмін продуктів та послуг як особистого, так і виробничого призначення. Процес суспільного виробництва, взятий не як одноразовий акт, а в постійному повторенні та відновленні, називається суспільним відтворенням.

Для цього процесу необхідне постійне відновлення всіх факторів виробництва: робочої сили, засобів виробництва та природних ресурсів, середовища існування. При цьому відновлення останнього — нагальна потреба суспільного відтворення в сучасних умовах інтенсифікації виробництва. Усі зазначені фактори необхідні для нормального ходу відтворення.

Відновлення робочої сили пов'язане з відновленням працездатності її і у ширшому розумінні з підготовкою замість працівників, які відходять від виробництва, наступної належної зміни. Цього можна досягти постійним відновленням предметів і засобів особистого споживання, розвитком системи соціального захисту, підготовкою працівників відповідної кваліфікації тощо.

На початку кожного наступного циклу економічного кругообігу слід мати необхідні засоби виробництва. Спрацьовані засоби праці (машини, механізми, технологічні лінії, будівлі, споруди тощо) мають бути замінені на нові чи відремонтовані, а використані енергоносії — відновлені. Відтворення не може відбуватися і без відновлення предметів праці (запасів сировини).

Складовими процесу відтворення сьогодні стало відтворення природних ресурсів, які використовують у процесі виробництва, та середовище проживання людей у цілому. Для постійного відтворення необхідне постійне відновлення природних ресурсів: поновлення родючості земель, лісних масивів, підтримання чистоти водних і повітряних просторів тощо. Особливого значення набули, по-перше, раціональне використання таких невідтворюваних ресурсів, як нафта, газ, металеві руди; по-друге, пошук на основі наукових досягнень заміни їх іншими джерелами енергії та сировиною.

Отже, обов'язковою складовою процесу суспільного відтворення є його натурально-речова частина у вигляді відновлення продуктивних сил.

1. Механізм функціонування національної економіки.

Як ми відзначали раніше, макроекономічний рівень господарювання охоплює відносини суб'єктів у масштабах національної економіки. Об'єктом досліджень макроекономіки є загальнонаціональні (сукупні, агреговані) показники й явища, наприклад, сукупні попит і пропозиція, валовий внутрішній продукт, суспільне відтворення.

Суспільне відтворення - це постійно відновлювальний та повторюваний процес виробництва, розподілу, обміну і споживання, тобто виробництво у широкому сенсі.

Головними складовими суспільного відтворення:

- відтворення людини, зокрема її робочої сили;
- відтворення навколишнього середовища існування людей, деяких природних ресурсів;
- відтворення засобів виробництва;
- відтворення виробничих відносин у цілому.

Відтворювальні процеси складні, тому актуальна проблема пропорційності, тобто оптимального сполучення усіх економічних ресурсів суспільства. Слід зазначити історичний внесок у моделювання відтворювальних схем Ф. Кене ("Економічна таблиця"), К. Маркса (схеми простого і розширеного відтворення), Нобелевських лауреатів з економіки: В. Леонтьєва (теорія "витрати-випуск"), Л. Канторовича (теорія оптимального функціонування виробництва), уродженця Харківської губернії, студента Харківського університету а потім відомого американського вченого С. Кузнеця (принципи обчислення національного доходу, кінцевого і проміжного споживання).

Визначають три види суспільного відтворення:

- *звужене*, тобто при зменшенні обсягів суспільного виробництва порівняльне з попереднім періодом;
- *просте*, тобто при незмінності масштабів виробництва протягом попереднього і поточного періодів; принциповим є повне використання додаткового продукту на особисте споживання;
- *розширене*, тобто з розширенням розміру суспільного продукту порівнянне з попереднім часом при використанні частини додаткового продукту на виробниче споживання.

Якщо розширене відтворення характерне як для макро-, так і для мікроекономічного рівней, то *економічне зростання* описує ситуація тільки в макроекономіці.

Економічне зростання - стійке розширення масштабів діяльності господарської системи в цілому з наступними основними факторами:

- народонаселення;
- природні (кліматичні, геологічні, екологічні та інші умови);
- накопичення, тобто використання частини додаткового продукту на поширення виробництва;
- науково-технічний прогрес.

Відрізняють два основних типи економічного зростання:

- *екстенсивний* з розширенням виробництва при кількісному збільшенні наявних ресурсів і при незмінності ефективності їх використання;
- *інтенсивний* з розширенням виробництва при якісному поліпшенні використання ресурсів, тобто при їх більш ефективному застосуванні.

На практиці не існує суто екстенсивного - або інтенсивного шляхів зростання. Більш коректними є терміни "переважно екстенсивний" або "переважно інтенсивний" типи зростання.

На межі XX і XXI століть вчені почали відрізняти категорії "економічне зростання" і "економічний розвиток". Розвитком вважається різними економістами й соціологами таке збільшення обсягів виробництва, яке забезпечує поліпшення рівня життя більшості населення, сприяє економічній та політичній свободі особи, гальмує екологічну деградацію. Останній аспект є змістом так званого "сталого розвитку", який був вперше проголошений у 1992 році на спеціальній конференції під егідою ООН у Ріо-де-Жанейро.

Україна як член Організації Об'єднаних Націй повинна дотримуватися її вимог у сфері статистики, зокрема системи національних рахунків (СНР), що ухвалена Статистичною комісією ООН у 1993 році.

За радянських часів статистика спиралася на систему балансу народного господарства (БНГ) з головним показником *сукупним суспільним продуктом* (ССП) як сумою вартості всіх товарів у сфері матеріального виробництва.

Таким чином, ССП мав такі риси:

- вимірював тільки вартості у матеріальному виробництві й не враховував суми при наданні більшості послуг;
- включав подвійний рахунок, тобто продукцію проміжного споживання

(сировину, матеріали), яка неодноразово враховувалася на різних стадіях виробничого процесу.

СНР аналізує процеси як у матеріальному, так і в нематеріальному виробництві, підсумовує лише нові, тобто додані вартості і виключає подвійний рахунок.

З іншого боку, СНР використовує балансовий метод, тобто спирається на так званий принцип подвійного запису, коли одна операція описується двічі: як активна при створенні продукту і як пасивна при споживанні ресурсів. У цілому система охоплює понад 500 рахунків і біля 30 допоміжних таблиць.

Головний показник СНР-93 - *валовий внутрішній продукт (ВВП)* як сума кінцевих вартостей товарів і послуг, які створили резиденти всередині країни протягом року.

Резиденти - це юридичні й фізичні особи, економічні інтереси яких пов'язані відносно тривалий час з територією - певної країни, тобто вони зареєстровані на її території та підпорядковані її законодавству. Визначають три методи розрахунку ВВП:

- 1) виробничий, коли складаються додані вартості всіх товарів і послуг;
- 2) розподільчий, або доходний, коли складаються амортизація, непрямі податки на бізнес (акциз, податок на додану вартість, мито та ін.) і факторні доходи (зарплата, відсотки, рента та інші доходи від власності, валовий прибуток);
- 3) кінцевого використання, або витратний, коли складаються споживання домогосподарств, валові приватні внутрішні інвестиції, державні витрати й чистий експорт (різниця між експортом та імпортом країни).

Треба відзначити такі види ВВП:

- номінальний, тобто у поточних цінах;
- реальний, тобто у незмінних цінах і при фактичному рівні безробіття;
- потенційний, тобто у незмінних цінах і при природному рівні безробіття.

На підставі ВВП розраховують низку похідних показників, зокрема:

- чистий внутрішній продукт (ЧВП) = ВВП - амортизація;
- валовий національний доход (ВИД) = ВВП + закордонні факторні доходи резидентів - факторні доходи нерезидентів на території певної країни;
- валовий наявний національний доход (ВНДн) = ВИД + трансферти нерезидентів резидентам - трансферти резидентів нерезидентам;
- кінцеве споживання (КС) - частина ВНДн, яка спрямована на кінцеві потреби домогосподарств і державних органів;
- заощадження (З) = ВНДн - КС.

До 1993 року головним показником СНР був *валовий національний продукт (ВНП)* як сума кінцевих вартостей товарів і послуг, які створили громадяни країни за рік незалежно від місця їхньої діяльності. Головними похідними показниками на підставі ВНП були такі:

- чистий національний продукт (ЧНП) = ВНП - амортизація;
- національний доход (НД) = ЧНП - непрямі доходи на бізнес, одночасно виділяють вироблений (розрахунковий) та використаний НД, тобто за винятком сум на подолання стихійних лих, аварій та ін.;
- особистий доход (ОД), як частина НД, яка надходить в особисте споживання;
- особистий дохід після сплати податків (ОДПСП) = ОД – особисті податки й збори.

Відтворювальний ефект допомагають досліджувати наступні ключові категорії:

- споживання, тобто частина доходів, що вибуває з наступного руху активів;
- заощадження, тобто частина доходів, що залишається після вирахування споживання і бере участь у подальшому обігу; саме заощадження є основою інвестицій;
- накопичення; тобто використання заощаджень для виробничих потреб;
- інвестиції, тобто вкладення, насамперед, довгострокові, у розвиток

виробництва;

- середня схильність до споживання (ССС) = споживання : доход;

- середня схильність до заощаджень (ССЗ) = заощадження : доход =
= 1 - СССР;

- гранична схильність до споживання (ГСС) = зміни у споживанні :
зміни у доході;

- гранична схильність до заощаджень (ГСЗ) = зміни у заощадженнях :
зміни у доході = 1 - ГСС;

- мультиплікатор інвестицій (Мі) = зміни у доході : зміни в інвестиціях
= 1 : ГСЗ;

- акселератор (А) = зміни в інвестиціях поточного періоду : приріст
доходу за проміжок часу від попереднього до поточного періодів.

Безперервність економічної діяльності описується за допомогою моделі макроекономічного кругообігу, який поєднує потоки й взаємодії ресурсів, кінцевих товарів і грошових доходів усіх суб'єктів. Ефективна економіка передбачає узгодженість між витратами та доходами, між сукупним попитом і пропозицією в масштабах суспільства, дотримання єдності натурально-речових і вартісно-грошових пропорцій.

Узагальненим проявом збалансованості розвитку національної економіки є *макроекономічна рівновага* як збіг величин сукупного попиту і сукупної пропозиції. Графічно ця ситуація ілюструється точкою перетину кривих сукупного попиту і сукупної пропозиції.

Відрізняють такі види макроекономічної рівноваги:

- статична - для фіксованого часу;

- динамічна - для тривалого проміжку часу;

- повна, або загальна, - для економіки в цілому;

- часткова - для великих частин національної економіки або великих сегментів загальнонаціонального ринку;

- тимчасова, або нестала;

- постійна, або стала.

У ринковій економіці досконалої конкуренції діє механізм саморегулювання, який через вільні ціни встановлює суспільну пропорційність. Згідно з так званим законом Сея пропозиція товарів створює власний попит, тобто виробництво породжує доходи, на які купуються товари відповідної вартості.

Для ринків недосконалої конкуренції механізм саморегулювання неможливий, тому рівновага досягається за рахунок державного регулювання економіки, що аргументовано обґрунтував англійський економіст Д.М.Кейнс.

К. Маркс запропонував у 2-му томі "Капіталу" схеми реалізації сукупного продукту для простого і розширеного відтворення. Він поділив суспільне виробництво на 2 підрозділи:

1-й підрозділ - виробництво засобів виробництва;

- 2-й підрозділ - виробництво предметів споживання.

Американський економіст російського походження В. Леонт'єв розробив метод "витрати-випуск" для аналізу міжгалузевих зв'язків.

За сучасних умов достатньо популярно "золоте правило" у моделі зростання американського економіста Р. Солоу: певна норма заощаджень забезпечує економіці стійкий стан з найвищим рівнем споживання.

Економіка не є назавжди сталим утворенням. Існують такі дві групи передумов макроекономічної нестабільності:

- зовнішні, або екзогенні (природні, воєнно-політичні та ін.);
- внутрішні, або ендегенні, насамперед, циклічність розвитку.

Циклічність проявляється у періодичному повторенні фаз розвитку.

Традиційно відзначають такі основні види економічних циклів:

1) малі тривалістю до 4-х років на підставі несталості грошово-кредитної сфери економіки з двома фазами (спад і піднесення);

2) середні тривалістю 5-11 років на підставі старіння і заміни основного капіталу з чотирма фазами:

- криза, або спад, рецесія;
- депресія, або стагнація, застій;

- пожвавлення;
- піднесення, або експансія, бум, близьке до піку виробництва;

3) великі (довгі хвилі в економіці) тривалістю 40-60 років з двома фазами (спад і піднесення) з різних фундаментальних причин, за думкою різних учених, зокрема:

- У. Джевонс пов'язував довгі хвилі з періодичністю змін плям на Сонці, що спочатку впливало на аграрне виробництво, а далі на чергування фаз підприємницької діяльності;

М. Кондратьєв брав за основу революційні технологічні зміни;

- Й. Шумпетер віддавав перевагу змінам інноваційної активності, що майже співпадає з поглядами Кондратьєва.

Визначають такі довгі хвилі розвитку підприємницької системи товарного виробництва:

- домонополістичне підприємництво;
- монополістичне підприємництво;
- державно-монополістичне підприємництво;
- транснаціональне підприємництво;
- глобальне підприємництво.

Треба зазначити існування криз нециклічного характеру:

- структурні кризи у вигляді криз відносного перевиробництва і відносного недовиробництва;
- системні кризи з глибокою трансформацією усіх боків суспільного життя, що припускає необхідність переходу до нової економічної системи.

2. Безробіття, інфляція та соціальний захист.

Робоча сила, труд на макроекономічному рівні описуються за допомогою сукупних, або агрегованих показників.

Сукупний працівник - це соціально-економічна і організаційна єдність робітників, які створюють суспільний продукт за наступних передумов спільної діяльності:

- єдина виробнича мета;
- поділ праці, який формує колективну трудову діяльність.

Трудовий потенціал - це сума усіх можливих ресурсів праці, включаючи як наявних працездатних, так і тих, хто наближається до цієї категорії.

Трудовий потенціал спирається на освітню і професійно-кваліфікаційну підготовленість людей, а також на здатність робітників до продуктивної праці.

Трудові ресурси - це працездатне населення у працездатному віці.

Зайнятість - це форма реалізації здібностей сукупного працівника, тобто діяльність з метою задоволення потреб за певний дохід. Визначимо основні форми зайнятості:

- повна, пов'язана з існуванням природного безробіття;
- раціональна за відповідності структурі національної економіки;
- ефективна, що забезпечує оптимальний соціально-економічний результат сукупної трудової діяльності;
- гнучка, що припускає певні форми комбінування організаційних форм;
- примусова або добровільна в залежності від соціального статусу працівника.

Середовищем діяльності сукупного працівника є ринок праці, або ринок робочої сили.

Основними суб'єктами зазначеного ринку є наймані робітники й роботодавці.

Головними суб'єктами інфраструктури трудового ринку є правові засади функціонування, державні й недержавні служби, фонди, курси, об'єднання працівників і підприємців.

Специфікою ринку труда є існування таких рис:

- він є ринком недосконалої конкуренції, зокрема, білатеральною монополією, тобто ареною стосунків об'єднань роботодавців і робітників (профспілок);
- він є регульованим ринком з боку держави, яка встановлює деякі правові обмеження;

- він є ринком трудових контрактів (договорів, угод).

Функціями ринку праці є наступні моменти:

- забезпечення оптимального розвитку зайнятості та економіки в цілому;
- раціональне розміщення трудових ресурсів;
- узгодження інтересів усіх соціальних груп.

В умовах ринкової економіки наймана праця є товаром з відповідним формуванням ціни (зарплати) на підставі взаємодій факторів пропозиції та попиту.

Пропозиція праці характеризується чисельністю людей, які потребують працевлаштування за умови певної оплати.

Визначають три основні джерела трудової пропозиції:

- демографічне з урахуванням молоді, що працевлаштується вперше;
- соціальне з урахуванням колишніх незайнятих у працездатному віці;
- економічне з урахуванням тих, хто вивільняється з інших галузей або країн.

Фактори пропозиції праці поділяються на цінові, тобто залежні від рівня зарплати, та нецінові (традиції, допомога по безробіттю, податки, тіньова зайнятість та ін.).

Попит на труд - це платоспроможна потреба роботодавців щодо отримання трудових послуг з боку найманих працівників. Як і у випадку з пропозицією, визначають цінові й нецінові фактори трудового попиту.

Збіг величин попиту і пропозиції дає ринкову рівновагу на ринку праці. Перевищення попиту обумовлює дефіцит робочої сили, домінування пропозиції - існування безробіття.

Саме безробіття, яке провокує зниження виробництва і одночасно породжується ним, а також цінові зміни є головними проявами *макроекономічної нестабільності*, яка описує втрату економічною системою мобільності й гнучкості.

З погляду статистики, безробітними вважаються люди з наступними

соціальними ознаками:

- працездатні у працездатному віці;
- зареєстровані у державній службі зайнятості;
- отримують грошову допомогу;
- активно шукають роботу і здатні стати до неї.

Різні економічні напрямки по-різному обґрунтовують причини виникнення безробіття:

- Т.Р. Мальтус підкреслював існування закону народонаселення з проблемою у вигляді демографічного вибуху;
- К. Маркс пов'язував закон народонаселення зі зростанням органічної будови капіталу, тобто технічної будови, яка викликана науково-технічними змінами;
- класичний погляд визначає надмірно високу зарплату;
- кейнсіанський погляд підкреслює пріоритет недостатнього сукупного попиту, який робить недостатньою сукупну пропозицію;
- інституціональний погляд віддає перевагу недостатності інституціональних складових, наприклад, нестачі інформації, недолікам роботи відповідних державних установ.

Безробіття характеризується двома основними показниками:

- рівнем безробіття

$$P_6 = K_6 : K_{pc} \times 100\%, \quad (13)$$

де K_6 - кількість безробітних,

K_{pc} - кількість зареєстрованої робочої сили;

- тривалістю безробіття.

Визначають такі основні види безробіття:

1) *добровільне* при небажанні робітника працювати за певним рівнем зарплати або з інших причин, зокрема, *фрикційне* безробіття у зв'язку зі зміною професії або механічною міграцією;

2) *вимушене* при перепадах ринкової кон'юнктури з наступними формами:

- *сезонне*;
- *технологічне* як наслідок модернізації виробництва;
- *конверсійне* в підсумку перепрофілювання воєнно-промислового комплексу (ВПК);

- *структурне* як єдність технологічного і конверсійного з обов'язковою необхідністю перепідготовки й перекваліфікації;

- *циклічне* за умов розвитку економічної кризи;
- *застійне* при довгорічній незайнятості;
- *інституціональне* при дефіциті належної інформації;

3) *природне* як єдність фрикційного і структурного.

Головним економічним наслідком безробіття є втрата обсягу продукції, що описує закон Оукена: 1 % перевищення фактичного рівня безробіття над природним забезпечує 2,5 % відставання реального ВВП від потенційного.

Крім безробіття, макроекономічна нестабільність проявляється у нестійкості цін з такими основними формами:

1) *інфляція*, тобто зростання цін, з такими основними видами:

- повзуча, або інертна, з темпами зростання до 10% на рік;
- галопуюча з темпами до 200% на рік;
- гіперінфляція при перевищенні 200% протягом року;
- інфляція попиту;
- інфляція пропозиції;
- внутрішня і зовнішня (імпортована);
- збалансована і незбалансована;
- відкрита і прихована;
- очікувана і неочікувана;
- регульована і нерегульована;

2) *дефляція* зі зниженням цінового рівня;

3) *дезінфляція* як процес штучного зменшення темпів зростання цін;

4) *рефляція* як штучне провокування інфляції;

5) *стагфляція* як поєднання інфляції та стагнації виробництва.

Взаємозв'язок безробіття та інфляції графічно проілюстрував англійський економіст кейнсіанського напрямку А Філіпс. Крива Філіпса показує зворотній зв'язок динаміки цін і безробіття, що вимагає застосування інфляційних заходів при лікуванні від економічного спаду і безробіття.. Представники неокласичних напрямків спростовують ефективність інфляційного лікування.

Соціальний захист - це:

- державна підтримка верств населення, які можуть зазнавати негативного впливу ринкових процесів, з метою забезпечення відповідного життєвого рівня, тобто заходи, що включають надання правової, фінансової, матеріальної допомоги окремим громадянам, а також створення соціальних гарантій для економічно активної частини населення;

- комплекс законодавчого закріплених гарантій, що протидіють дестабілізуючим життєвим факторам.

Основні елементи системи:

1. Встановлення допустимих параметрів життя.
2. Захист населення від зростання цін і товарного дефіциту для гарантованого забезпечення прожиткового мінімуму громадянам.
3. Вирішення проблеми безробіття і забезпечення ефективної зайнятості, перепідготовки кадрів.
4. Пенсійне забезпечення.
5. Утримання дитячих будинків, інтернатів, будинків для людей похилого віку.
6. Соціальні трансферти.
7. Соціальне обслуговування.
8. Надання необхідної медичної допомоги.
9. Соціальне страхування.

3. Саморегулювання та державне регулювання економіки

Головне завдання економічної політики держави, це досягнення

параметрів, які визначені нормативною політекономією.

Особливості участі держави в економіці:

1) Держава - це носій політики, тобто влади і народногосподарського регулювання суспільного життя.

2) Держава розробляє правові основи функціонування економіки.

3) Держава - безпосередній учасник економічних відносин, силами державних підприємств, окремих чиновників і державних установ.

4) Держава є монополістом у грошовій емісії, захисті конкуренції й представництві в міжнародних економічних організаціях.

Основні теорії державного регулювання економіки:

1. *Меркантилізм*. У XVI - XVIII ст. робився акцент на зовнішньо-економічному регулюванні шляхом протекціонізму і отримання позитивного платіжного балансу.

2. *Фізіократизм* (XVIII ст. Франція). У роботах Ф.Кене, А.Тюрго - підкреслювалось невтручання держави в більшість економічних зв'язків, але активне регулювання у сільському господарстві.

3. *Історична і нова історична школа в Німеччині* (XIX - початок XXст.). Підкреслювала унікальність історичного і національного розвитку на підставі культурної особливості кожної нації.

4. *Класична теорія* (А.Сміт та ін.) робила акцент на ринкове саморегулювання і два моменти державної участі:

1) Закони та інші правові акти.

2) Забезпечення соціально-політичної стабільності.

5. *Кейнсіанська теорія* (з середини XX ст.) спирається на ринкове саморегулювання, але при активній участі держави в регулюванні сукупного попиту, насамперед через фіскальну і грошову політику,

6. *Неоліберальна* (Німеччина). У роботах В.Ойкена, В.Репке, Л.Ерхарда підкреслюється саморегулювання в ринковій системі, але при активному втручанні держави в захист конкурентного середовища і подолання кризових явищ.

7. *Неоконсервативні теорії* (монетаризм, теорія раціональних очікувань) підкреслює зменшення прямих регуляторних функцій, зменшення частки державної власності при виділенні головної сфери грошово-кредитного обігу і антимонопольної діяльності.

8. *Теорія етатизму*, які обґрунтовували виключну роль держави, яка концентрує практично усі економічні відносини.

Два типи економічної теорії:

1) Власне теоретична концепція, як вчення про економічну роль держави.

2) Практична теорія, як конкретні рекомендації, щодо здійснення економічних заходів у партійних програмах, програмах органів влади та інше.

Безпосередні або оперативні завдання державних органів в економічній сфері:

1) Забезпечення народногосподарської стабілізації.

2) Сприяння економічному зростанню.

3) Структурні перетворення між галузями і територіями.

4) Розподіл і перерозподіл доходів і національного багатства.

Державні органи за конституцією, як звичайно, захищають наступні національні інтереси:

- економічну стабільність і недопущення кризових явищ;

- сприяння науково-технічній модернізації;

- сприяння участі у міжнародному поділі праці.

4) Стимулювання розвитку національного ринку, зокрема захисними бар'єрами (тарифними й нетарифними).

5) Забезпечення економічної та політичної незалежності, а також зростання добробуту населення.

Основні моделі державного регулювання:

1. *Американська, або ліберальна* - при перевазі ринкового саморегулювання і при втручанні держави у галузі, де конкуренція не ефективна.

2. *Німецька, або неоліберальна* - з державним усуненням перешкод вільній конкуренції, а також при концентрованому подоланні кризових явищ.

3. *Шведська* - з домінуванням державного регулювання, насамперед, соціально-трудових відносин.

4. *Японська, або східноазійська модель* спирається на активну структурну політику і протекціонізм у зовнішній торгівлі. Держава виконує такі виключні функції:

- створення законодавчо-правових засад функціонування економіки;
- забезпечення соціально-політичної стабільності і державного суверенітету;
- подолання зовнішніх ефектів, тобто екологічних і техногенних катастроф, які потребують суттєвих коштів і адміністративних заходів;
- здійснення соціальних програм і так званих суспільних заходів (підтримка незахищених, фінансування армії, державної безпеки, дипломатії та інше);
- представництво в міжнародних організаціях.

На практиці не існує суто ринкове саморегулювання і абсолютне державне втручання. Головна проблема - оптимальний перерозподіл сфер впливу між державними і недержавними суб'єктами.

Державний вплив підрозділяється на 2 рівні:

1. Діяльність загальнодержавних органів.
2. Діяльність органів місцевого самоврядування.

Розподіл функцій між центральними і місцевими суб'єктами спирається на державно-адміністративний поділ країни (у федераціях США, Німеччина, Росія - органи влади управління штатів, земель, областей мають широкі повноваження; в унітарних державах (Україна) - діють на містах органи місцевого самоврядування і представники центральної влади). Основні методи державного регулювання економіки:

1. Прямі або адміністративні, пов'язані з дозволом або заборобою діяльності, обмеженні при здійсненні економічних функцій (ліцензія, державна

реєстрація, обов'язковий продаж 50% валютного виторгу та інше).

2. Непрямі методи через податково-бюджетну, грошово-кредитну політику та інше (валютна інтервенція силами НБУ для зміни валютних курсів).

Основні функції держави:

I. Прогнозування, тобто довгостроковий розрахунок діяльності.

1.1. Програмування, тобто створення докладних стратегічних заходів щодо виконання конкретних завдань.

1.2. Планування як сума тактичних дій, щодо виконання програм і прогнозів.

Директивний план, тобто закон, який не підлягає змінам.

Індикативний план, тобто рекомендації з виконання конкретних завдань (індикативні ціни на експортну продукцію - це вилка з мінімальними та максимальними величинами, валютний коридор з мінімальними й максимальними цифрами коливань).

II. Податково-бюджетна політика.

III. Грошово-кредитна політика.

IV. Цінова політика.

V. Соціальна політика, зокрема по соціальному захисту населення.

VI. Антимонопольна і політика захисту конкуренції

VII. Зовнішньоекономічна політика.

VIII. Інвестиційна та інноваційна політика.

Фактор часу впливає на ставлення державних органів.

Короткострокове втручання має адміністративний характер з визначенням окремих моментів.

Довгострокове втручання впливає на непрямі заходи за участю деяких недержавних суб'єктів.

4. Кредитно-грошове регулювання

Грошово-кредитна політика - це сутність заходів, за допомогою яких здійснюється вплив на грошовий обіг і становлення кредитних відносин.

Два ключових погляди на грошово-кредитну політику:

1. *Кейнсіанський*, за яким зміна грошової пропозиції обумовлює зміну відсоткової ставки, що впливає на обсяг інвестицій та всю суму сукупного попиту.

2. Монетаристський погляд, за яким кількість грошей безпосередньо впливає на ціни без обов'язковості зміни сукупної пропозиції.

Цей погляд концентрується головним чином у монетарному рівнянні - формулі Фішера

$$MV = PO, \quad (14)$$

де М - грошова маса;

V - швидкість обігу однієї грошової одиниці;

P - середня ціна товару;

З - фізичний обсяг.

При незмінності V і зменшенні або сталості Q, зростання M призведе до зростання цін P, тобто до інфляції.

Висновок: Кейнс вважає контрольовану інфляцію через друкування додаткових грошей стимулом економічного зростання. Монетаризм вважає небезпечним додаткові гроші в обігу у зв'язку з інфляцією, яка є антистимулом сталого виробництва.

На практиці визначають 2 типи грошово-кредитної політики:

1. Кредитно-грошова експансія зі зростанням кількості грошей та інфляції.

2. Кредитно-грошова рестрикція зі стримуванням грошової маси.

Основні напрямки грошово-кредитної політики:

1. Регулювання ліквідності, тобто здатності своєчасно виконувати зобов'язання перед вкладниками.

2. Управління державним боргом.

3. Регулювання обсягів кредитних операцій та грошової емісії.

Основні методи грошово-кредитної політики:

1. Загальні, через вплив на ринок капіталів у цілому.

2. Локальні, або селективні, через вплив на окремі види грошово-кредитної діяльності.

Загальні методи включають:

1. Облікову, або дисконтну політику, через маніпулювання обліковою ставкою.

2. Операції на ринку державних цінних паперів.

3. Регулювання нормативів обов'язкових резервів комерційних банків.

Основні селективні методи:

1. Контроль заокремлених видів кредитів.

2. Регулювання ризиків і ліквідності банківських операцій.

Етапи розвитку грошово-кредитної політики в Україні:

1. 1992 - 1994рр. - кредитна експансія з гіперінфляцією і знеціненням купоно-карбованця.

2. 1995 - 2000рр. - кредитна рестрикція, впровадження гривні (1996р.), накопичення боргів з зарплати та соціальних платежів.

3. 2000р. - сучасність, сталість гривні, низькі ломбардна і облікова ставки.

Проблеми і суперечності грошово-кредитної політики в Україні:

1. Нерозвиненість ринку цінних паперів (державних).

2. Слабка підтримка банками виробничих галузей.

3. Недостатність грошових активів суб'єктів економічної діяльності.

5. Податкова система та фіскальна політика

Податки - це обов'язкові платежі юридичних і фізичних осіб до державного бюджету на умовах державного законодавства. Виділяють дві функції податків:

1. Фіскальна, тобто забезпечення акумуляції коштів у державному бюджеті з метою фінансування державних витрат.

2. Регулююча, тобто вплив на різні аспекти діяльності платників.

А.Сміт у XVIII ст. сформулював принципи оптимального оподаткування:

I. Справедливість, або платоспроможність платників, тобто єдині правила

для всіх і відповідність платежів доходам платників.

2. Еквівалентність надходжень і державних витрат.

3. Адміністративна простота, тобто прозорість для платників.

4. Гнучкість, тобто відповідність вимогам часу.

5. Фіскальна достатність, тобто відповідність усім статтям витрат.

6. Ефективність, тобто неможливість перешкодити ефективному розподілу ресурсів.

Класифікація податків за критеріями:

1. За об'єктом оподаткування:

а). Податки на доходи.

б). Податки на майно

2. За рівнем податку:

а). Загальнодержавні.

б). Місцеві або комунальні (комунальні податки).

3. За способами стягнення:

а). Окладні, тобто з початковим визначенням ставок.

б). Розкладні, тобто початкове визначення необхідної суми зборів, зокрема з кожного платника і з подальшим визначенням ставок.

4. За напрямком використання:

а) загальні без визначення пунктів використання;

б) цільові, або спеціальні з конкретним напрямком використання (соціальні податки, податки на розвиток автомобільних доріг).

5. За шкалою:

а) пропорційні, тобто з однаковою ставкою для будь-яких доходів.

б) прогресивні з визначенням мінімуму, який не обкладається податком і зі зростанням відсоткових ставок відповідно до зростання доходів.

в) регресивне оподаткування, яке з одного боку порушує принцип справедливості, з іншого є стимулом для легалізації великих доходів.

6. За участю у формуванні ціни або доходів:

а) Прямі податки, тобто винятки з фіксованого доходу, наприклад,

прибутковий податок з громадян на прибуток, на майно, спадщину.

б) Непрямі податки, тобто податки на споживання через здійснення надбавки до ціни.

7. За порядком розрахунку:

а) Податки за номінальною ставкою, тобто та, яка вказана у документі.

б) Податки за реальною або ефективною ставкою, яка порівнюється з темпами інфляції або дефляції.

Реальна ставка може бути виражена формулою

$$C_p = C_n - T_i = C_n + T_d, \quad (15)$$

де C_n і C_p - відповідно номінальна і реальна ставки;

T_i , T_d - відповідно темпи інфляції та дефляції. Три види непрямих податків:

1. Фіскальні монополії, тобто податки через підвищення цін на продукти державного виробництва або торгівлі.

2. Специфічні акцизи на окремі товари підвищеного попиту (алкогольні, тютюнові вироби, автомобілі, ювелірні вироби).

3. Універсальні акцизи, або надбавки до реалізованої продукції, наприклад, ПДВ, мито, податок з обороту.

Податкова політика - це політика держави у сфері оподаткування, що передбачає маніпулювання податками, обов'язковими зборами і митом для досягнення певних цілей.

Складові податкової політики:

1. Встановлення і зміна податкової системи.

2. Визначення податкових ставок.

3. Надання пільг і контроль за подальшою дисципліною.

4. Визначення механізму обчислення і зарахування до бюджету податків.

Теоретичні підходи до податкової політики:

1. Кейнсіанство вважає податкову політику дуже ефективним засобом, впливовим на споживання і заощадження, тобто на сукупний попит, крім того прогресивне оподаткування є прикладом автоматичних, або вмонтованих

стабілізаторів.

2. Теорія економіки пропозиції вважає податки важливим інструментом впливу на пропозицію, тобто поведінку підприємців. Високі податки є антистимулом, який зупиняє виробництво, стимулює втечу капіталів за кордон і організує тіньову економіку. Графічно цей погляд ілюструється кривою Лаффера.

Особливості податкової політики в Україні.

1. Досить високий рівень оподаткування.

2. Відсутність податкового кодексу і суперечливість діючих законів та інших правових актів.

3. Нерівномірний розподіл податкового тягаря, значна тінізація економіки і недостатньо обґрунтований пільговий режим.

4. Висока питома вага непрямих податків і мала роль місцевих податків і зборів.

5. Домінування фіскальної функції над регулюючою.

Бюджетна політика полягає у впливі на економічні процеси через зміни витрат державного бюджету.

Основні форми бюджетної політики:

1. Пряме фінансування, тобто субсидії, вкладання у виробництво, інфраструктуру, підтримку окремих галузей або підприємств.

2. Прихована підтримка, зокрема:

а). Списання і реструктуризація боргів.

б). Податковий кредит.

в). Можливість взаємозаліків та інших негрошових форм розрахунку.

г). Гарантовані державні закупівлі продукції.

Основні статті державних витрат:

1. Соціальні потреби.

2. Виробничі потреби.

3. Витрати на державне управління, надзвичайні ситуації.

4. Підтримка зовнішньоекономічних зв'язків.

5. Обслуговування державного боргу і скорочення бюджетного дефіциту.

Контрольні питання

1. Що таке суспільне відтворення і які його основні види?
2. Які основні складові суспільного відтворення?
3. Що таке економічний кругообіг та які його основні фази?
4. Що спільного і в чому відмінності понять "розширене відтворення" та "економічне зростання"?
5. Які основні типи економічного зростання?
6. Що таке еколого-економічна система відтворення?
7. Що спільного і в чому відмінності понять "економічне зростання" і "економічний розвиток"? Яка роль при цьому еволюції економічної системи?
8. Розкрийте сутність сукупного працівника. Назвіть об'єктивні умови та соціально-економічні наслідки його формування.
9. Що таке зайнятість населення? Чим визначаються форми і види її?
10. У чому полягає взаємозв'язок повної та ефективної зайнятості населення? Назвіть критерії та показники їх.
11. Визначте сутність, функції та принципи функціонування ринку робочої сили. Що таке система ринку робочої сили? Назвіть основні елементи її.
12. У чому полягає суперечність процесів регулювання та перерегулювання ринку робочої сили?
13. Які фактори визначають динаміку пропозиції та попиту на робочу силу?
14. Які сучасні світові тенденції розвитку ринку робочої сили, чим вони зумовлені?
15. У чому полягає особливість формування та функціонування ринку робочої сили в Україні?
16. Визначте сутність безробіття як соціально-економічного явища.
17. Які основні види безробіття і як вони пов'язані між собою?
18. У чому полягає особливість сучасного стану безробіття в Україні?
19. Які прояви негативних соціально-економічних наслідків безробіття та шляхи їх подолання?
20. Що таке система соціального захисту населення у сфері зайнятості?
21. Дайте визначення макроекономічної нестабільності. Які прояви її?
22. Чим зумовлений взаємозв'язок інфляції та зайнятості населення?
23. Які основні напрями кредитно-грошової політики?
24. Обґрунтуйте основні методи регулювання кредиту та грошової маси.
25. Обґрунтуйте основні принципи оптимального оподаткування.
26. Які основні види податків використовуються країнах з розвинутою ринковою економікою?
27. У чому полягає сутність податкової політики держави?
28. Розкрийте особливості податкової політики в Україні.

Змістовий модуль 3.

ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ ТА ЕКОНОМІЧНА ПОЛІТИКА ДЕРЖАВИ

Тема 3.1. МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ І ГЛОБАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ

Основні питання теми

1. Сутність світового господарства, його структура і суперечності. Порівняльні економічні системи.
2. Економічні аспекти глобальних проблем.
3. Зовнішньоекономічні відносини і проблеми інтеграції України у світове господарство.

Ключові слова: економічна система, міжнародна економіка, зовнішньоекономічні відносини, інтеграція, держава, економічна політика, глобалізація, інтернаціоналізація, інтеграція, транснаціоналізація, світове господарство, проблеми.

Введення

Міжнародна економіка поєднує два поняття: по-перше, поняття світового господарства та, по-друге, поняття міжнародних економічних відносин. Через це сутність і функціонування міжнародної економіки вимагають розкриття і аналізу зазначених понять.

У сучасному світовому господарстві знайшли свій прояв як загальні, так і специфічні економічні категорії. Цим визначається теоретичне і практичне значення розкриття тенденцій, суперечностей і перспектив розвитку його.

Глибинною основою міжнародної економіки є загальнолюдські соціально-економічні цінності. До основних із них, які є досягненням цивілізаційного розвитку людства в усьому світі, належать: сім'я і її домашнє господарство; держава і її економічна політика як фактор зростання суспільного багатства; товарно-грошові відносини, які об'єднують у єдину суперечливу господарську систему сім'ї, їхні домашні господарства, держави,

їхні угруповання; власність, яка визначає становище як окремої людини, колективу людей, так і всієї держави у світі виробництво на всіх його фазах, яке забезпечує саме існування людства і його розвитку в цілому та кожної окремої особи.

Економічні основи розвитку світового господарства, які закладаються у сфері обігу, починають виявлятися вже на етапі створення місцевого ринку. Хоча капітал і зародився у сфері обігу, проте шлях до перемоги над традиційною (феодальною, патріархально-клановою, общинною тощо) земельною і дрібнотоварною власністю він почав прокладати з промисловості. Формування світового господарства ілюструють три стадії становлення та розвитку класичного підприємства в промисловості економіки більш розвинутих країн: підприємницька проста кооперація (від зародження підприємництва в промисловості й приблизно до середини XVI ст.), мануфактурне виробництво (XVI—XVIII ст.), велике машинне виробництво (XVIII — XX ст.), період промислового перевороту в економічно більш розвинутих країнах (починаючи від середини XVIII ст.) і розгортання електротехнічної революції (остання третина XIX — початок XX ст.) історично завершується формування світового господарства.

1. Сутність світового господарства, його структура і суперечності. Порівняльні економічні системи

Міжнародна економіка об'єднує два поняття:

- поняття міжнародних економічних відносин;
- розвиток світового господарства.

Сучасне світове господарство є складною системою національних господарств окремих країн, що взаємопов'язані міжнародними економічними відносинами на основі міжнародного поділу праці.

Для розвитку світового господарства характерними є дві тенденції:

- глобалізація виробництва і капіталу;
- поглиблення розвитку національних господарств в умовах

глобалізації.

Основні тенденції розвитку сучасного світу:

- кардинальні соціально-економічні зміни;
- прискорений розвиток продуктивних сил суспільства;
- зростаюча взаємозалежність держав світового співтовариства.

Поняття міжнародної економіки складається з двох понять:

- світове господарство;
- міжнародні економічні відносини.

Світове господарство складається із загальних і специфічних економічних категорій. До загальних належать:

- сім'я та її домашнє господарство;
- держава та її економічна політика;
- товарно-грошові відносини;
- власність;
- виробництво у широкому значенні.

Специфічними є інтернаціоналізація, інтеграція, транснаціоналізація, глобалізація та інші категорії, які ми розглядатиме пізніше.

Світове господарство у своєму розвитку пройшло 3 основні періоди:

- I. Створення місцевих ринків.
- II. Створення регіональних ринків.
- III. Поява регіонально-світових ринків.

Чинники, які зумовили формування світового ринку:

1. Удосконалення засобів праці.
2. Виникнення нових галузей економіки.
3. Поглиблення спеціалізації окремих галузей.
4. Великі географічні відкриття.

Формування світового господарства пройшло 3 стадії, які співпадають з розвитком загальноекономічного трудового поділу:

1) підприємницька проста кооперація (поч. XIV - XV ст. до середини XVI ст.);

- 2) мануфактурне виробництво (XVI - XVIII ст.);
- 3) велике машинне виробництво (XVIII - XIX ст.).

Велике машинне виробництво завершується формуванням світового господарства під час промислового перевороту і до останньої третини XIX ст. (електротехнічна революція).

Власне світове господарство пройшло у розвитку 3 основні етапи:

1) з кінця XIX до початку 20-х років XX ст., коли завершився територіальний поділ світу на метрополії, колонії та інші держави, а також почалося формування двох світових соціально-економічних систем - ринкової та командно-адміністративної;

2) з початку 20-х до початку 90-х років XX ст., коли змагання двох світових систем закінчилося поразкою командно-адміністративної системи, а також була зруйнована колоніальна система, зросла ринкова цілісність країн і одночасно поширилася прірва між багатими й бідними державами;

3) з початку 90-х років XX ст. до нашого часу, коли провідну роль грають транснаціоналізація і глобалізація на ґрунті нового етапу НТР, розвиток інтернаціоналізації та економічної інтеграції.

Транснаціоналізація - процес подолання національних кордонів економічними суб'єктами зі створенням транснаціональних і багатонаціональних компаній та банків (відповідно ТНК, МНК, ТНБ і МНБ) з великою кількістю іноземних філій.

Глобалізація - це сучасний процес бурхливого поєднання усіх боків суспільного життя, насамперед, економічного з домінуванням загальносвітових закономірностей над національними.

Інтернаціоналізація - постійний процес підвищення ролі світогосподарських показників розвитку порівняльне з національними.

Міжнародна економічна інтеграція - це процес тісного зближення господарських механізмів країн аж до створення міждержавних об'єднань з наднаціональними органами.

Розвиток світогосподарських відносин веде до вдосконалення світової

інфраструктури, яка складається з двох груп:

1) виробнича (транспорт, телекомунікації, фінансово-кредитне обслуговування, енергопостачання);

2) невиробнича (наука, медицина, готельне обслуговування та ін.).

Світове господарство є складною системою з трьома головними підсистемами:

- соціально-економічною;
- організаційно-економічною;
- функціональною.

Соціально-економічна підсистема являє собою співіснування наступних груп країн:

- з розвинутою ринковою економікою;
- що розвиваються;
- тих, що переживають перехід до ринкової економіки.

Критеріями визначення елементів вказаної підсистеми є:

- розвиток продуктивних сил і ринкових форм;
- особливості єдності різних укладів;
- специфіка державного регулювання економіки.

Організаційно-економічна підсистема включає головні міжнародні й регіональні інтеграційні групи, зокрема:

- Європейський Союз (ЄС) у складі 25 членів: Німеччина, Франція, Італія, Бельгія, Нідерланди, Люксембург, Великобританія, Данія, Ірландія, Греція, Іспанія, Португалія, Швеція, Фінляндія, Австрія; з 1 травня 2004 року до ЄС приєдналися ще 10 держав: Польща, Чехія, Словаччина, Угорщина, Словенія, Мальта, Кіпр, Естонія, Латвія, Литва;

- Європейська Асоціація Вільної Торгівлі (ЄАСТ) у складі Швейцарії, Норвегії, Ісландії, Ліхтенштейну;

- Північноамериканська Асоціація Вільної Торгівлі (НАФТА) у складі Канади, США і Мексики;

- організація азійсько-тихоокеанського економічного співробітництва

АТЕС;

- Економічний Союз країн Співдружності Незалежних Держав (СНД) у складі України, Росії, Білорусії, Молдавії, Грузії, Азербайджану, Вірменії, Туркменії, Казахстану, Киргизії, Таджикистану, Узбекистану;

- Єдиний Економічний Простір (ЄЕП) - Росія, Україна, Білорусія, Казахстан;

- ГУАМ - Грузія, Україна, Азербайджан, Молдавія.

Функціональна підсистема світового господарства представлена об'єднаннями країн за деякими галузевими та іншими особливими інтересами, зокрема:

- Світова організація торгівлі (СОТ);

- Міжнародна організація праці (МОТ);

- Організація країн експортерів нафти (ОПЕК);

- Міжнародний Валютний Фонд (МВФ) і група Світового банку (СБ) у складі Міжнародного банку реконструкції та розвитку (МБРР), Міжнародної фінансової корпорації (МФК) і Багатостороннього агентства з гарантій інвестицій (БАГІ).

2. Економічні аспекти глобальних проблем.

Проблеми взаємозв'язку людини і природи у світогосподарському розвитку заявили про себе на повну силу в сучасному світі, хоча і були помічені вже давно. Великі економісти минулого неодноразово підкреслювали діалектичну єдність природного і соціального, природного і суспільного на всіх рівнях людських стосунків. Людське суспільство внутрішньо пов'язане з природним середовищем через виробничу діяльність, яка залежить від форми соціальної організації та характеру виробничих відносин, притаманних певному суспільству. Глобальні проблеми, що виникли, пов'язані як із конкретною сферою життєдіяльності суспільства, так і з конкретним соціально-економічним середовищем, де реалізується та чи інша сфера діяльності людей.

На виникнення подібних проблем уперше звернули увагу західні вчені в

60-х роках XX ст. Наприклад, Р. Фолк, О. Тоффлер, Д. Медоуз, Дж. Форрестер, Р. Хейнлбронер

До глобальних проблем відносять досить вузьке коло питань: перенаселення планети, порушення екологічної рівноваги, виснаження ресурсів. Такі вчені, як В. Леонтьєв, Є. Пестель, Я. Тінберген, визнаючи наявність багатьох глобальних проблем, головною вважають економічну відсталість країн, що розвиваються. Г. Кан, Дж. Фелпс вважають, що перед людством стоїть близько двадцяти глобальних питань, дев'ять з яких — найголовніші. Близько до теоретичного обґрунтування проблем підійшли вчені колишнього СРСР В. Загладін, Д. Гвішіані, М. Максимова, І. Фролов та ін. Хоча їхні погляди не завжди збігаються, і вони не закінчили розробки цілісної концепції, на обґрунтування їх наведені певні причини, які породжують глобальні проблеми, критерії, що дають можливість виділити їх серед багатьох проблем, які стоять перед людством; розкрито конкретно-специфічні форми їхнього прояву; означені внутрішні зв'язки і взаємозалежності між окремими проблемами та накреслені шляхи їх розв'язання. Сьогодні дуже важливий внесок у розвиток глобалістики у світлі цивілізаційного процесу вносять вітчизняні вчені Л.К. Бесчасний, А.С. Гальчинський, А.І. Кредісов, П.М. Леоненко, Д.Г. Лук'яненко, Ю.Н. Пахомов, А.М. Поручик, А.П. Рум'янцев, В.С. Савчук, А.С. Сиденко, А.С. Філіпенко та багато інших.

У цілому глобалістика як самостійна галузь знань про найбільш загальні, планетарні проблеми сучасного і майбутнього розвитку людської цивілізації перебуває у процесі становлення.

Проблеми взаємовідносин людини і суспільства з природою та власне суспільних відносин класифікуються як глобальні, якщо:

- а) вони мають загальносвітовий характер, тобто стосуються інтересів усіх або значної групи держав;
- б) нерозв'язання їх викликає загрозу людству, регрес в умовах життя людей, у розвитку продуктивних сил;
- в) вони вимагають невідкладних та рішучих дій на основі колективних і

скоординованих зусиль світового товариства.

Глобальність — не географічне поняття. Вона означає, що подібні проблеми стосуються інтересів усіх класів і прошарків населення, усіх країн і народів планети, впливають на всі сфери суспільного життя і відображаються так або інакше на стані справ у всіх регіонах планети.

За такими ознаками глобальні проблеми поділяють на три сфери дії.

До *першої сфери* належать проблеми, які виникають у сфері взаємодії природи і суспільства, зокрема, надійне забезпечення людства продовольством, сировиною, енергією і т. ін., збереження природного навколишнього середовища, освоєння ресурсів Світового океану, оволодіння космічним простором. Витоки цих проблем закладеш в тенденціях і закономірностях розвитку світових продуктивних сил, які сприяють як розширенню можливостей задоволення потреб людини в засобах існування, так і зростанню старих виробничих потреб та виникненню нових. Особливість переростання цих проблем у глобальні полягає в тому, що сьогодні, як ніколи раніше, споживання відновлюваних та невідновлюваних ресурсів сягнуло величезних масштабів і характеризується тенденцією до подальшого зростання. Виникла ситуація, коли з найбільшою гостротою виявилася суперечність між потребами суспільства у природних джерелах існування і можливостями природи задовольнити ці потреби. Відносна обмеженість природних ресурсів робить необхідним пошук радикальних рішень, що склалися в світовому масштабі.

До *другої сфери* належать проблеми суспільних взаємовідносин, а саме: відносин між державами з різним економічним устроєм, подолання економічної відсталості багатьох країн світу, локальні, регіональні й міжнародні кризи і т. ін. На перший план серед них вийшла проблема регіональних конфліктів, у тому числі й у державах, які переходять до ринкових відносин. Про це свідчать події в колишньому СРСР, колишній Югославії, на Близькому Сході і т. ін. Важливою залишається на цьому тлі проблема відведення загрози застосування ядерної зброї. У розв'язанні цієї проблеми зацікавлені не тільки держави, які мають ракетно-ядерний потенціал, а й народи всієї планети. Тільки спільними

зусиллями можна запобігти загибелі людської цивілізації.

Третя сфера — розвиток людини, забезпечення її майбутнього. Вона охоплює перш за все проблеми пристосування сучасної людини до умов природного і соціального середовища, які змінюються під впливом науково-технічного прогресу, питання сучасної урбанізації, боротьби з епідеміями і важкими захворюваннями (серцево-судинними, онкологічними, СНІДом).

Проблему людини і її майбутнього вчені розглядають як таку глобальну проблему, у якій концентруються і багатократно посилюються всі інші проблеми співіснування.

Класифікація глобальних проблем за сферами дії не означає, що вони відділені одна від одної. Межі між сферами часто мають умовний характер, а окремі глобальні проблеми зумовлені процесами, які є результатом взаємодії, скажімо, не тільки природи і суспільства, а й взаємовідносин між державами. Наприклад, продовольча криза в цілій низці малорозвинутих країн є результатом не тільки їхнього внутрішнього розвитку, а й специфічного поділу праці у світовій системі господарства, дисгармонії світових господарських зв'язків. Але до якої б сфери не належала та чи інша глобальна проблема, вона має свої форми суперечностей, диспропорцій і функціональної незбалансованості.

Кожна глобальна проблема є об'єктивною за своїм характером і має матеріальну основу. Процеси інтернаціоналізації господарського життя, науки, культури і політики визначають зростання взаємозв'язку окремих ланок світового господарства, взаємозалежності держав і тим самим закладають основу для можливості глобалізації окремих проблем людської цивілізації. За наявності суперечностей між світовим економічним розвитком і соціальним прогресом людства виникають об'єктивні причини для перетворення можливості глобалізації на її реальність, тобто виникнення глобальних проблем. Наприклад, розв'язавши коло великих проблем у галузях функціональних і прикладних досліджень, техніки і технології, науково-технічний прогрес одночасно зумовив виникнення комплексу нових потреб,

поставив нові завдання, які в умовах високого ступеня інтернаціоналізації господарського життя набули глобального характеру. З розвитком НТР гостро постала проблема охорони навколишнього середовища, невідкладного розв'язання потребує проблема сировинних джерел та ін.

Розвиток світового господарства зіштовхнувся з загостренням так званих глобальних проблем, які мають і економічний вимір.

Глобалістика - це особлива галузь науки про загальні, планетарні проблеми розвитку людства.

Зазначені проблеми підрозділяють на три основні групи:

1) проблеми взаємодій людини й природи, зокрема:

- екологічна;
- продовольча;
- обмеженості ресурсів і оволодіння ресурсами космічного простору і

світового океану;

2) проблеми суспільних взаємодій, зокрема:

- збереження миру, заборона зброї масового знищення і скорочення гонки озброєнь;

- подолання зростаючої прірви в рівні життя між розвинутими країнами так званого "золотого мільярду" і країнами, що розвиваються;

- боротьба з міжнародним тероризмом і організованою злочинністю "без кордонів";

3) проблеми розвитку людини та її майбутнього, зокрема:

- боротьба з епідеміями та небезпечними захворюваннями (СНІД, туберкульоз та ін.);

- боротьба з наркоманією, палінням, алкоголізмом, торгівлею людьми та ін.

Усі глобальні проблеми породжують нестачу коштів для прогресу людства, ведуть до деградації довкілля і самої людини.

Сталий розвиток України потребує активної участі в міжнародних економічних відносинах. Це спирається на певні об'єктивні можливості й

передумови:

- значний природно-ресурсний потенціал;
- накопичений науково-технічний потенціал, зокрема/найвищого світового рівня (аерокосмічна галузь, електричне зварювання, деякі продукти воєнно-промислового комплексу);
- перспективне географічне становище, зокрема для транзиту вантажів засобами трубопроводів, залізниці та автомобільних доріг;
- досвід участі в міжнародних організаціях, наприклад, ООН, МВФ, СБ, Економічному Союзі країн СНД, ГУУАМ, Організація Чорноморського Економічного Співробітництва - ОЧЕС.

Інтеграція у світове господарство повинне здійснюватися на трьох рівнях:

1. Мікрорівні через відносини людей та підприємств;
2. Макрорівні через міждержавні відносини;
3. Мегарівні через участь у міжнародних організаціях.

Визначимо деякі обмеження при здійсненні Україною зовнішньоекономічних зв'язків:

- суттєві екологічні проблеми, наприклад, наслідки Чорнобиля;
- структурна недосконалість, наприклад, у колишньому СРСР до 80 % промислового виробництва України не мало закінченого технологічного циклу;
- значна залежність від зовнішнього постачання енергоносіїв, насамперед, з Росії;
- проблеми оподаткування, державного регулювання, правових суперечок, наприклад, при визначенні експорту в Законах "Про ЗЕД" і "Про ПДВ";
- проблеми корупції, адміністративного тиску, невиконання судових рішень та ін.

3. Зовнішньоекономічні відносини і проблеми інтеграції України у світове господарство

Зовнішньоекономічна діяльність в Україні спирається на Митний кодекс,

Закони "Про зовнішньоекономічну діяльність", "Про режим іноземного інвестування", "Про порядок здійснення розрахунків у іноземній валюті", про створення спеціальних економічних зон (СЕЗ) і територій пріоритетного розвитку (ТПР) та деякі інші. Крім того, важливу роль грають міждержавні документи, наприклад, про уникнення подвійного оподаткування, виконання статутів міжнародних організацій, також документи деяких міжнародних спеціалізованих установ, наприклад, Міжнародні правила інтерпретації комерційних термінів - ІНКОТЕРМС.

Основними напрямками поширення інтеграції у світове господарство є такі:

- європейський вибір, тобто вступ до Європейського Союзу на підставі Договору про партнерство і співробітництво;
- вступ до Світової Організації Торгівлі (СОТ);
- стратегічне партнерство з Росією та іншими державами СНД, насамперед, при створенні Єдиного Економічного Простору (ЄЕП).

Економічні взаємозв'язки світового господарства як єдиної системи ґрунтуються і на розвитку *міжнародних економічних відносин* (МЕВ), які являють собою функціональну підсистему світового господарства і є матеріальною основою мирного співіснування, спілкування і взаємопереплетення інтересів різних держав.

МЕВ - це сукупність міжнародних економічних зв'язків, що формуються під впливом розвитку продуктивних сил, економічного устрою, політичної орієнтації країн та інших чинників.

Об'єктивні потреби еволюції продуктивних сил втілюються у світових господарських відносинах. Натурально-матеріальний зміст МЕВ (частка товарів, капіталів, послуг, робочої сили, що здійснюють обіг поза національними рамками, валютні зв'язки, науково-технічний обмін тощо) відбивається у міжнародних виробничих відносинах усіх чотирьох фаз (виробництво, розподіл, обмін і споживання) єдиного процесу відтворення МЕВ, пов'язані з фазами розподілу, обліку та споживання, є безперервними,

такими, що походять від виробничих відносин фази виробництва. З розвитком процесів інтернаціоналізації господарського життя, неоіндустріальних продуктивних сил і виробничого кооперування на міжнародному рівні МЕВ поступово перетворюються на первинні виробничі відносини.

Характер сукупності МЕВ, що відбиває всі фази суспільного виробництва, визначається характером виробничих відносин усередині того чи іншого суспільства. Тому МЕВ є похідними, перенесеними на міжнародну, міждержавну арену економічними відносинами певного суспільства. Взаємовідносини між різними країнами складаються залежно від рівня розвитку продуктивних сил, поділу праці та внутрішніх відносин.

Отже, МЕВ мають два аспекти.

По-перше, кількісну характеристику, яка віддзеркалюється у показниках обсягів зовнішньої торгівлі, іноземних інвестицій, курсах валют тощо.

По-друге, — це якісна характеристика, яка відбивається в соціально-економічній природі зовнішньоекономічних зв'язків як міжнародних виробничих відносин.

МЕВ - це внутрішні виробничі відносини, винесені за національні межі. Сьогодні в світі налічують три різновиди їх: між країнами з розвиненими ринковими відносинами; між країнами, що розвиваються, та між країнами з перехідною економікою. До перехідних МЕВ належать зв'язки між країнами розвинутої ринкової економіки та країнами, що розвиваються; між першими та країнами перехідної економіки; між останніми та країнами, що розвиваються.

МЕВ як глобальні відносини втілюються в життя через три рівні: макро-, мета- і мікро-.

Макрорівень виявляється у міждержавних економічних відносинах, які визначають і забезпечують у сьогоdnішньому світі загальні умови розвитку МЕВ на всіх рівнях.

Метарівень — це економічні зв'язки між регіонами, містами тощо окремих країн та на міжгалузевому рівні.

Мікрорівень МЕВ являє собою зовнішньоекономічну діяльність

підприємств, фірм. При цьому важливим суб'єктом МЕВ стали транс-національні корпорації (ТНК), що поєднують у своїй діяльності завдяки їхній організаційно-економічній структурі усі рівні МЕВ. Нині у світі існують понад 40 тис. ТНК, діяльність яких охоплює переважну частину світової економіки.

Функціонування світового господарства відтілює дві основні тенденції:

- а) цілісності світових економічних відносин;
- б) їх суперечливості.

Тенденція цілісності світових економічних відносин гостро ставить питання трансформації, перебудови МЕВ, які не можуть надалі функціонувати на нерівноправній основі. Об'єктивною основою цілісності світового господарства є загальнолюдські інтереси, у широкій палітрі яких виділяють основний цивілізаційний економічний інтерес — збереження і стабільність земної цивілізації на ґрунті соціально-економічного прогресу. Економічні інтереси не тільки визначаються системою виробничих відносин, а й виступають первинною, внутрішньо властивою їм формою виявлення. Цивілізаційні економічні інтереси (створення економічної бази для розв'язання таких глобальних проблем, як екологічні, досягнення економічної безпеки тощо) зумовлюють певні МЕВ, які є передумовою і водночас результатом процесів цілісності у світових виробничих силах. Формування і розвиток економічних інтересів і потреб багато в чому суперечливі й трактуються різними країнами неоднаково. Виробити загальну платформу, яка була б прийнятною для всіх учасників міжнародного економічного співробітництва, непросто. Проте завдання розробки концептуальної програми розвитку світових господарських зв'язків як одного з імперативів взаємозалежності держав дуже важливе. Так, для України особливо цінним є досвід взаємного пов'язання інтересів, накопичений іншими країнами, оскільки цей досвід ґрунтується на використанні політико-економічних інструментаріїв, а не директивно-командних методів.

Однією з причин трансформації МЕВ є потреба у принципово новому механізмі функціонування світового господарства, зумовлена розмиванням

традиційної моделі міжнародного поділу праці (МПП), його реалізацією здебільшого на міжфірмовому рівні. Еволюція умов світового господарського життя, коливання економічної кон'юнктури, зрушення в балансі сил між основними учасниками зовнішньоекономічного обміну спричиняють зміни в критеріях можливих типів міжнародної спеціалізації — від трудомісткої і капіталоемної до високотехнологічної, наукоємної експортної продукції з порівняно великими витратами на науково-дослідні й експериментально-конструкторські розробки (НДЕКР).

Основний потенціал розвитку економіки все більше зосереджується в технологічно складних, наукоємних галузях, успіх яких на ринку визначатиметься ефективною організацією. Відповідно все більшу роль відіграватиме міжнародне виробництво з його спеціалізацією, що поглиблюватиметься і відтіснятиме традиційні форми торгівлі, сприятиме зміцненню виробничо-інвестиційної моделі співробітництва.

Поглиблення і розширення сфери об'єктивної дії загальних економічних законів (підвищення потреб, економії часу, вартості тощо) ґрунтуються на цілісності світового господарства, сприяють реалізації потреби в новій системі взаємодії усіх держав.

Отже, об'єктивна необхідність трансформації МЕВ полягає в цілісності світового господарства, що зростає, виявленні спорідненості економічних інтересів країн, реалізації потреби в новому механізмі функціонування світових економічних відносин, новій структурі МПП, розширенні сфери дії загальних економічних законів.

На етапі глобальних зрушень від авторитарних режимів до демократії важливо забезпечити реалізацію принципу свободи вибору для будь-якої країни її суспільно-політичного й економічного устрою, форм участі у світових економічних відносинах тощо, але не вузького, з двох можливостей (або — або), а множинного вибору. Одна з особливостей цього етапу полягає в тому, що в самій природі інформаційного суспільства закладені основи неминучої зміни пріоритетів: посилюється потреба в реалізації здібностей особистості, натомість

послаблюється адміністративно-командний вплив держави. Специфіка України в цьому відношенні полягає в тому, що розвій демократичних процесів на початковому етапі державотворення потребує належної національної відособленості, тоді як розвиток ринкових відносин потребує економічної інтеграції, об'єктивно відкидає національну замкненість.

Нині модель двосистемного антагонізму на рівні світових зв'язків вже зруйновано, тому реальні можливості трансформації МЄВ пов'язують не зі змаганням двох систем, а з новими методами господарювання, перехідними типами і формами, що складають внутрішню тканину світового господарства.

Сутність проблеми трансформації МЄВ у світовому господарстві полягає в пошуках форм і методів (економічних, політичних, дипломатичних) розв'язання суперечності між сучасним характером цих відносин і обставинами в світі, що змінилися внаслідок прискорення тенденції до глобалізації економіки, переміщення акцентів з ідеологічних конструкцій на економічні важелі формування нових моделей людської діяльності, творення більш високої якості життя.

Добре відомі процеси, які посилюють глобальний характер економіки: зростання частки частини національного доходу, що реалізується на зовнішньому ринку; міжнародна спеціалізація і кооперування виробництва; поширення досягнень науково-технічного прогресу; розвиток фінансових ринків тощо.

Сучасний зміст і характер МЄВ відбивають розвиток економічних зв'язків. Щодо змісту МЄВ, то його трансформація відбувається внаслідок змін:

по-перше, у розвитку світових продуктивних сил, факторів виробництва, його ресурсів;

по-друге, у складових світової економіки у процесі її розвитку.

На зміну традиційним формам МЄВ, які охоплюють сферу обігу, приходять стратегічні, які охоплюють безпосередню сферу виробництва. Щодо характеру МЄВ, то тут конче потрібно розв'язати проблему трансформації традиційних відносин "панування і підкорення" до стратегічних, заснованих на

„розподіленій відповідальності”. Якщо до розпаду командно-адміністративної системи та утворення країн з перехідною до ринкової економікою стратегія сутності МЕВ прямувала до рівноправних, справедливих, взаємозалежних економічних зв'язків між обома групами країн ринкової економіки (розвинених держав та країн, що розвиваються), то нині постала проблема трансформації МЕВ між трьома сучасними складовими світової ринкової економіки (включаючи перехідні країни).

Нерівномірність розвитку складових світового господарства зумовлює багатокладність його економічного організму. Звідси, з одного боку, вигоди від участі у МПП розподіляються нерівномірно між укладами, що знаходяться на різних шаблях техніко-економічного розвитку, тобто, насамперед між країнами, що розвиваються, та розвиненими. З іншого боку, регулярний обмін засобами і предметами праці між укладами здійснюється попри відмінності в рівнях розвитку продуктивних сил.

Подібна ситуація складається і в економічних стосунках між розвиненими ринковими країнами й у цілому з групою країн, що переходять до ринкових відносин і перебувають у процесі не тільки системної, а й структурної трансформації.

Достатня зона сумісності між укладами проходить через поділ праці, її кооперування, комбінування тощо, тому трансформацію МЕВ пов'язують з розширенням та поглибленням економічного співробітництва між країнами в таких основних напрямках:

- 1) розвиток стратегічних, виробничо-інвестиційних зв'язків через кооперацію виробництва, обмін сучасною технологією та організацію спільних досліджень НДЕКР, створення спільних підприємств і господарських організацій;

- 2) розвиток традиційних зв'язків через сферу обігу, розширення торговельно-економічного співробітництва на компенсаційній основі, розвиток співробітництва в галузі кредитних відносин.

Для реалізації національних інтересів розширення господарських зв'язків

будь-якої країни за цими напрямками рівноцінне більш повній реалізації переваг МПП.

Національні інтереси окремих країн та інтереси розвитку світового господарства утворюють єдину ієрархічну систему "національні інтереси — інтереси світового господарства", де національні інтереси залишаються визначальним елементом. Кожна країна намагається використати переваги МПП передусім для забезпечення власних національних інтересів. Проте національна економічна політика будь-якої держави не повинна залишатися виключно національною, вона має враховувати своє місце в системі "національні інтереси — інтереси світового господарства", економічним відносинам якої властиві дві протилежні тенденції — до розвитку і до гальмування. Тенденція до розвитку визначається передусім НТП, тенденція до гальмування — протилежністю специфічних економічних і політичних інтересів, зумовлених відмінностями в ступенях розвитку ринків товарів, праці, капіталів та інформації, у глибині поділу праці всередині тієї чи іншої країни. Однак внаслідок необхідності розв'язання глобальних проблем цивілізації все більшого значення набуває перша тенденція.

Формування взаємопов'язаних інтересів держав вбачається ефективним за умови врахування інтересів інших країн у логіці власного економічного розвитку і власного економічного інтересу, що розширює вибір варіантів здійснення їх і способів стикування їх з інтересами інших країн.

Перспективи реалізації трансформації МЄВ на основі міжнародної економічної безпеки (МЄБ) вбачаються в різнобічному аналізі об'єктивних та суб'єктивних моментів, закріпленні висновків аналізу в міжнародних правилах, нормах і гарантіях прогресивного розвитку світових господарських зв'язків. Першочерговими об'єктивними чинниками її є:

- 1) взаємозв'язок між інтеграційними процесами та нерівномірністю економічного і політичного розвитку країн;
- 2) багатогранна міжнародна кооперація;
- 3) негативні зовнішньоекономічні чинники, що впливають на націо-

нальну економіку будь-якої країни.

Взаємозв'язок між інтеграційними процесами та нерівномірністю економічного і політичного розвитку країн полягає в тому, що інтернаціоналізація як основа господарського зближення, взаємозалежності країн надає інтеграційним процесам оборотного характеру; нерівномірність як джерело конфліктного розвитку зумовлює відмінність форм інтеграції та інтеграційної політики (митний, валютно-економічний союзи тощо), спричинює боротьбу "гегемонів" (США, ЄС, Японія). Нерівномірність — основа для відцентрових та доцентрових тенденцій усередині інтеграційних угруповань, висунення на перший план однієї з них.

Для сучасного стану *багатогранної міжнародної кооперації* найхарактернішими є такі риси: організація кооперації на основі довгострокових програм та угод, розширення масштабів її; комплексний підхід, що передбачає розв'язання не лише виробничих і торговельних, а й науково-технічних, валютно-фінансових, правових питань; тенденція до поглиблення внутрішньогалузевої та науково-виробничої кооперації.

Серед *негативних зовнішньоекономічних чинників*, що впливають на національну економіку будь-якої країни залежно від інтенсивності її участі в МЕВ, слід зазначити специфічні особливості світових товарних ринків, які визначаються об'єктивною дією В кон'юнктурних коливань, закономірностями ціноутворення, станом сфери фінансів і кредиту, системою взаємовідносин партнерів тощо. Вплив негативних чинників позначається на експортних та імпорتنих можливостях, умовах торгівлі окремими товарами, обсягах валютних надходжень і витрат, науково-технічному, технологічному обміну тощо. Цілком природно, що ступінь впливу залежить від рівня економічного зростання кожної окремої держави: зачіпаючи однаковою мірою всі групи країн, зазначені чинники негативно впливають здебільшого на національну економічну безпеку (МЕБ) країн, що розвиваються та переходять до ринкової економіки.

Національне господарство більшості країн, що розвиваються, і тих, що

переходять до ринку, спрямоване на виробництво й експорт сировинних товарів. Практично постійне заниження цін на мінеральну сировину в останні десятиліття, закономірності ціноутворення в світовому господарстві, що неминуче призводять до зростання цін переважно на готові промислові вироби, по-перше, скорочують експортні доходи більшості країн, що розвиваються та переходять до ринку, по-друге, зумовлюють "ножиці цін" на світових ринках, які по суті знекровлюють економіку країн з монокультурним виробництвом.

Об'єктивний процес диференціації закономірно підсилює відмінності в конкретних економічних інтересах країн, що зберігають експортно-сировинну спеціалізацію, нових індустріальних держав, країн — експортерів нафти, найменш розвинених країн, різних груп країн перехідної економіки тощо. В цьому полягає одна з причин труднощів розробки програми перебудови МЄВ, що задовольняла б усі країни.

Подолання таких суб'єктивних факторів, як застосування в міждержавних відносинах ембарго на експорт, блокування кредитів чи валютних коштів, арешт на платежі, економічна блокада, списки "стратегічних товарів" тощо, можливе за умови вдосконалення міжнародно-правової системи економічного співробітництва.

Ця система містить:

а) комплекс двосторонніх угод про економічне, промислове і науково-технічне співробітництво, що виходять за межі традиційних договорів, оскільки передбачають розвиток різноманітних форм економічних зв'язків і розраховані на тривалу перспективу;

б) довгострокові програми та спеціальні двосторонні угоди в окремих конкретних сферах співробітництва (з питань захисту навколишнього середовища, розвитку охорони здоров'я, використання атомної енергії, космосу, Світового океану, модернізації сільського господарства, транспорту тощо).

Важливим є дотримання одного з принципів реалізації зазначеної вище міжнародно-правової системи, а саме: НЕБ окремо взятої країни і МЄВ у

цілому нерозривно взаємопов'язані; справжня МЕБ не може бути реалізованою односторонніми діями, а реальна МЕБ ґрунтується лише на повному врахуванні взаємних інтересів усіх країн світового співтовариства.

Таким чином, з початку ХХІ ст. об'єктивно необхідна трансформація МЕВ, що почалася в ХХ ст., відповідно до трансформації світової економічної системи має посилюватись і розвиватись на основі дії, перш за все, загальних економічних законів розвитку людської цивілізації. МЕВ трансформуються разом із розвитком демократичної світобудови на праві, рівності, справедливості, врахуванні взаємних інтересів, гуманізмі.

Процес трансформації МЕВ суперечливий, і це визначається двома світовими тенденціями. З одного боку, зростає соціально-економічна однорідність світового господарства при всій її багатоманітності різновимірності. Ця тенденція до соціально-економічного монізму визначає розвиток трансформації МЕВ. З другого боку, в сучасних умовах на зміну в цілому двосистемній біполярності світу прийшла в результаті розпаду командно-адміністративної системи економічна і політична монополярність, де США, з огляду на свою економічну, військову, політичну могутність, контролюють цю піраміду. Ця тенденція стримує трансформацію МЕВ. Проте монополярність суперечить самій суті економічних законів у цілому й особливо ринкового господарства. На зміну біполярності, що існує (при всіх перехідних станах), через суттєву (знову ж із перехідними станами) монополярність світ іде до поліполярності сил як неминучого результату розвитку сучасного світового господарства і світу в цілому на базі багатоманітної поліструктури. Суть МЕВ і їх трансформація розкриваються в їхніх різноманітних формах, які зазнають змін.

Контрольні питання

- 1. Розкрийте основні складові поняття "світове господарство".*
- 2. Що визначає загальносвітовий характер сучасних продуктивних сил?*
- 3. Охарактеризуйте економічні основи функціонування світового*

господарства.

4. Розкрийте значення міжнародного поділу праці в системі світового господарства і його основні моделі.

5. Назвіть основні підсистеми світового господарства.

6. Перелічіть критерії визначення основних соціально-економічних підсистем сучасного світового господарства.

7. Порівняйте загальне і особливе в характеристиці основних соціально-економічних підсистем світового господарства.

8. У чому полягають особливості дії економічних законів у світовому господарстві?

10. Що таке регіональна і функціональна підструктури світового господарства?

11. Охарактеризуйте процес розвитку цілісності світового господарства.

12. Які основні закономірності розвитку світового господарства?

13. У чому полягає об'єктивна необхідність інтеграції України у світове господарство?

14. Розкрийте об'єктивні можливості інтеграції України у процес світових господарських зв'язків.

15. Проаналізуйте природні, історичні, техніко-економічні, соціальні та організаційно - економічні основи для участі України в МПП.

16. Якими вбачаються сьогодні основні напрями зовнішньоекономічних відносин України?

17. Які чинники впливатимуть на розробку програм стабілізації та розвитку зовнішньоекономічних зв'язків України?

18. Охарактеризуйте напрями ефективної адаптації України до МПП.

Список літератури

1. Акимов Н. Политическая экономия современного способа производства. М., Экономика, 2002. - 230 с.
2. Вайзборг Б. Основы экономики. Учебное пособие. М., Инфа-М., 2002. - 352 с.
3. Вашнянин Г. Політична економія. Підручник. К., Ніка-центр. 2002. - 537 с.
4. Гальчинський А. Основы економічних знань. Друге видання. К., Вища школа, 2002. - 543 с.
5. Економічна теорія: політекономія / За ред. В.Д. Базилевича - К.: Вища школа, 2003.
6. Історія економічних вчень: тексти лекцій для студентів економічних спеціальностей / Укл. В.В. Косов. – Харків: ХНАМГ, 2003.
7. Камаев В. Экономическая теория. Учебник. М., Владос, 2002. – 640 с.
8. Методичні рекомендації до виконання контрольних робіт з дисципліни «Політична економія» (для студентів заочного факультету). Укладачі: Данильченко С.П., Стадник Г., ХНАМГ, 2002. - 16 с.
9. Общеэкономические основы рыночного хозяйства. Под ред. Шаповаловой М., 2002. - 434с.
10. Основы економічної теорії: політекономічний аспект/ за ред. Г. Климка - К, 2002.
11. Основы економічної теорії/ За ред. А. Чухна. - К, 2001.
12. Основы економічної теорії / За ред. Мочерного. - К, 1998.
13. Ніколенко Ю. Основы економічної теорії. - К, 1998.
14. Перехідна економіка: Підручник /За ред. В.М.Гейця. - К.: Вища школа, 2003.
15. Політична економія. Навчальний посібник (за ред. Кривенка Т.). К., 2002. - 503с.
16. Політична економія: Навч. посібник / За ред. К.Т. Кривенка. - К.: КНЕУ, 2005.

ЗМІСТ

Змістовий модуль 1. ЗАГАЛЬНІ ОСНОВИ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА

Тема 1.1. ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ ТА ЇЇ ПРАКТИЧНЕ ВИКОРИСТАННЯ...	3
1. Предмет і функції економічної теорії	4
2. Основні методи пізнання соціально-економічних процесів.....	6
Тема 1.2. ОСНОВНІ ПОНЯТТЯ ВЛАСНОСТІ. ТОВАРНЕ ВИРОБНИЦТВО...	12
1. Власність, її види, структура та місце в економічній системі	13
2. Виробництво, потреби, попит та пропозиція	14
3. Особливості і форми розвитку перехідних економічних систем. Вступ у макроекономіку.....	31
Тема 1.3. ЗАГАЛЬНІ ОСНОВИ РИНКОВОЇ ЕКОНОМІКИ.....	36
1. Характеристика товарного виробництва	37
2. Ринкова економіка та її структура. Функціонування конкурентного ринку.....	40
3. Конкуренція та монополія.....	46

Змістовий модуль 2. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ РИНКОВОЇ ЕКОНОМІКИ

Тема 2.1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ МІКРОЕКОНОМІКИ.....	49
1. Мікроекономічний рівень господарювання і форми його організації.....	50
2. Попит та пропозиція. Механізм досягнення рівноваги.....	53
3. Витрати виробництва і прибуток.....	60
4. Капітал і підприємництво в умовах ринку.....	63
Тема 2.2. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ МАКРОЕКОНОМІКИ.....	69
1. Механізм функціонування національної економіки.....	70
2. Безробіття, інфляція та соціальний захист.....	77
3. Саморегулювання та державне регулювання економіки.....	82
4. Кредитно-грошове регулювання.....	86
5. Податкова система та фіскальна політика.....	88

Змістовий модуль 3. ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ ТА ЕКОНОМІЧНА ПОЛІТИКА ДЕРЖАВИ

Тема 3.1. МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ І ГЛОБАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ	93
1. Сутність світового господарства, його структура і суперечності. Порівняльні економічні системи	94
2. Економічні аспекти глобальних проблем	98
3. Зовнішньоекономічні відносини і проблеми інтеграції України у світове господарство	103
Список літератури	115

Навчальне видання

Конспект лекцій до самостійного вивчення дисципліни „Економічна теорія”
(для студентів 3-курсу заочної форми навчання освітньо-кваліфікаційного рівня
бакалавр, галузі знань 0507 – „Електротехніка та електромеханіка” напряму
підготовки 6.050701 – „Електротехнічні системи електроспоживання”,
„Світлотехніка і джерела світла” та 6.050702 – „Електричний транспорт”)

Укладач: **ст. викладач Бойко Лариса Георгіївна**

Редактор: **Кравцова Ольга Семенівна**

План 2009, поз. 211 Л

Підп. до друку 11.02.2009	Формат 60x84 1/16
Папір офісний	Обл.-вид. арк. 5,0
Друк на різнографі	Умовн.-друк. арк. 4,7
Тираж 100 прим.	Замовл. №

| ХНАМГ, 61002, Харків, вул. Революції, 12 | |

Сектор оперативної поліграфії ЦНІТ ХНАМГ
ХНАМГ, 61002, Харків, вул. Революції, 12